

AKADEMİ MECMUASI

Sâmiha Ayverdi

Mehmet Demirci

M. Kâmil Dürüst

Emil Jacobs (Ter. : Hüseyin Zamantılı)

Ahmet Kabaklı

Fevzi Samuk

Mustafa Tahrallı

Yıl : 10

Ocak 1982

Sayı : 1

AKADEMİ MECMUASI

Yıl : 10

Ocak 1982

Sayı : 1

Mecmûamızdaki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Kubbealtı Akademi Mecmûası, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Sahibi : Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına : İlhan Ayverdi, Yazı İşleri Müdürü : Ayşe Özden

Fiâtı 150 TL., 1982 yılı abone bedeli 600 TL. dir. Dış ülkeler için abone bedeline posta ücreti ilâve edilir : Her sayının ücreti, Avrupa için 60.— TL. Amerika için 80.— TL. dir. (Abonelerin, değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur.) İlan ve reklâm, milli kültürümüze hizmet eden müesseselerden alınır; tam sahife 5000, yarım sahife 2500 liradır.

Adres : Çarşıkapı, Yeniçeriler Caddesi, Nu. 81 İstanbul : P.K. 107 —

Bayazıt. Tel. 22 95 17

Basıldığı yer : BAHA MATBAASI

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Yarınki İstanbul	Sâmiha Ayverdi 5
Eski Avrupa'da Türk Saygısı	Ahmet Kabaklı 8
Aşk Üstüne	Mustafa Tahralı 22
Tevhiden Vahdet-i Vücûda	Mehmet Demirci 23
Rodos ve Murat Reis Şehitliği	M. Kâmil Dürüst 33
Fâtiha Sultan Mehmed, Rönesansla Olan İlişkileri ve Kitapları	Emil Jacobs (Ter. : Hüseyin Zamantılı) 40
Eski Türk Akıl Hastahâneleri	Dr. Fevzi Samuk 51

YARINKİ İSTANBUL

Sâmiha AYVERDİ

Elçabukluğu ve emr-i vâki zihniyeti, tavsamamıştır. Şehrin yüzünü, gözünü değiştiren plânsız ve gelişigüzel yapılan inşaat cereyânının devâmı, gangrene dönmüş bir içtimâi yaranın hâlâ işlemekte olduğunu ihtâr etmektedir.

Hâlbuki herhangi bir şehrin kaderi bile, yaz-boz tahtası olmamak lâzım iken, yeryüzünde bir eşi daha olmayan İstanbul şehri-i şehîri, gafletle menfaat elleri arasında nasıl çelik çomak hâline getirilir?

Târihin ve gravürlerin dillerinden dinleyip seyrettiğimiz İstanbul, üstün bir şehircilik anlayışı, tabiat ile estetiğin elbirliği ile inkişâf etmiş bir belde, zevkte ve medeniyette zirveyi bulmuş bir milletin dehâ tablosu idi.

Eski İstanbul'da tabiatla mîmârının su sızmaz iki dost anlayışı ile bağdaşmış bulunması, şehri başbaşa vermiş bir âhenk ve zevk âbidesi, bir cennet köşesi hâline getirmişti.

Artık İstanbul denen bu şehirde, coğrafya ile san'atın ve târihin kucak kucağa geldiği bir mîmârî an'anesi aramak abes.

Şu dikkate değer ki, askerî ve siyâsî gücümüzün ihtişam ve kudretini kaybedip, memleket sınırlarının daraldığı, mâlî ve iktisâdî buhranların ise alıp yürüdüğü devirlerde bile, sayısız müşküllerle güreşen devlet ve başının derdine düşmüş millet, herşeye rağmen, imâr ve ihyâ anlayışını uzun zaman kaybetmedi. An'aneleşmiş yapıcılık hüviyeti ile güngörmüşlüğüünün asâlet ve heyecânı birleşerek, varlık ve dirlik asırlarının âbideler kervanına yeni bir şeyler ilâve etmekte devâm etti.

Hattâ bugün dahi, amme vicdânında o hayır ve hizmet aşkı, iktisâdî ve içtimâî şartların çeşitli engellerine rağmen, başkaldırmak yolunda fırsat kollamakta ve gücü yettiği kadar da, gönlü gibi kesesini de açmaktadır.

Şu var ki memleketin içtimâî nizâmı kadar, körleşen san'at anlayışı ve mihverinden çıkmış estetik zevki, henüz istikâmetini tâyin edememiş, böylece de tutacağı yolu bulamamıştır. Onun için imarcılığı da, seviye kaybeden diğer müessese, teşkilât ve tutumları gibi, tahtından düşmüş, anası atası belirsiz zürriyetler misâli, târihi çehresinden hemen hemen tek çizgi dahi muhâfaza edememiştir.

Acabâ Tanzimat sonrasının İstanbul'u, uçuruma giden bir sath-ı mâilde kaya kaya, siyâsî, iktisâdî ve içtimâî hendek ve çukurlara yuvarlanmasaydı, bu kadar çopur ve çirkin olabilir miydi?

Ve acabâ, başta Balkan Muharebesi, Birinci ve İkinci Cihan Harpleri olmasaydı, İstanbul'un güzel çehresi, peri pâdişâhının hışmına uğrayan genç kızın, birden acûzeye dönmesi gibi, gene böyle değişecek miydi?

Değişecekti. Askerî, siyâsî ve içtimâî buhranların açtığı gediklerden içeri neler ve neler sızmamıştı? Türk zevkinin Türk an'ane ve ahlâkını kısıkvrak bağlayan Garb tesirleri, ağılın içine saldıran kurt gibi, millî ve mahallî ne buldu ise boğazlayıp kanlar ve yaralar içinde yere sermişti.

Ama daha da kötüsü şu ki, gelenekleşmiş Türk zevki, maddeci Garb'ın katılığına yer vermekle kalmamış, zevkler gibi, düşüncelere de tesir ederek dondurup âdetâ makineleştirmişti.

İşte bu makine kafalar, kütlenin zevk-i selîmine de akl-ı selimine de hücum eylemekle hayat sahâsını istilâ ederek dünyâ görüşünün topyekûn bir maddeci anlayışın katı ve sert buyruğu ile ezilip ufalanarak dağılmasına göz yummuştur.

Türk'ün zaman ve hayat üslûbunda olduğu kadar, içinde doğduğu, büyüdüğü ve yaşadığı mekân tarzında da kendini gösteren Garb tesiri, onu, alışageldiği çatıların altından alıp, yabancı olduğu yapıların içine sokmuştur.

Köşkler, sâhilhâneler, kasırlar diyârı Boğaz'ın denizle dizdize olan kıyısında, Konak denen Karlton denen divar binâlar, İstanbul'un bu yeni mîmârî ihtilâli, şehrin tâ göğsünde Hilton,

Sheraton ve emsâli gibi Türk mimârî geleneği ile alay ederce-sine sivrilen ve bu zor sezilir hakâretin farkında dahî olmayan cemiyete kendilerini kolayca kabûl ettiren hattâ sevdiren kule yapılar oluvermiştir.

İstanbul'un imârî hâdisesi, mücerred bir vâkıa değildir. İktisâdî, içtimâî, hukûkî ve estetik prensiplere dayanması, istikâmet ve inkişâfını bu ana temellerden alması gereken bir iç mes'elemizdir.

1953'de Paris'de yapılmak istenen Unesco binâsının inşâsına Paris Şehir Meclisi, şehrin klâsik çehresine uymayan modern mimârisi yüzünden müsâade etmemiş böylece de, Teşkilâtın memlekete getireceği iktisâdî imkânları bile düşünmeyerek, bir çırpıda reddetmiştir.

Bütün medenî ülkelerde, olduğu gibi muhâfaza edilen bir şehir merkezi vardır. Floransa, Venedik, Roma, Paris, Londra, artan binâ ihtiyâcını karşılayacak yeni mahallelere lüzum gördükçe, şehir dışına doğru genişleyip büyürken, şehir santralinin bir çivisine dahî el sürdürmemiştir.

Halbuki gerek coğrafya ve tabiat, gerek mimârî bakımlarından yeryüzünün tek şehri olan İstanbul, gâfil ve gaddar bir kayıdsızlık ile, plânsız ve keyfî kararların ihânetine uğratılmıştır.

Çoğu şahsî çıkarlara dayanan bir inşaat hızı, şehri, taşlaştırtıp soysuzlaştırırken kimse çıkıp da : Bu memleketin bir mimârî geleneği vardı, neden onu arayıp bulmuyorsunuz? dememiştir.

Bâzan yıllar hattâ asırlarca toprak altında kalan sular vardır, küçük bir müdâhale ile satha doğru fışkırır.

Türk zevk ve san'atının da tabakalaşmış gaflet ve bigâneliklerimiz altında ezilip kaldığının şuûruna varan kütle, bugün uyku ile uyanıklık arası bir rehâvetin tenbelliği içinde gerinip esnemekle meşgul. Acabâ neden kendine gelerek eline külüngü alıp, o yer altında gizlenmiş hazineler değerindeki üslûbu bulup yüze çıkarmıyor?

Gün olup memleket, asırlardır gördüğü korkulu rüyâdan uyanacaktır. O zaman, kâbus da bitip bu günahından da tövbe edecektir. Aksi halde, ne torunları ne de târih kendisini af edecektir.

ESKİ AVRUPA'DA TÜRK SAYGISI*

Ahmet KABAKLI

Değerli arkadaşlarım, sevgili gençler,

Mevzümüz : *Eskiden Avrupa'da Türk neden sayılırdı, şimdi Türk Avrupa'da neden sayılmıyor, neden dikkate alınmıyor, neden her yerde çok fazla itibarsız durumdayız?* Bir başka deyişle Avrupalının Osmanlı Türkü'ne bakışıyla bugünkü Türk'e bakışı arasında neden böyle büyük bir fark meydana gelmiştir? Avrupa mı değişti, biz mi değiştik, ikimiz birden mi değiştik? Bildiğimiz büyük fark var ortada, bu fark nedir?

Dün ne idik - niçin bugün böyleyiz? Dün neden Avrupa için biz çok mühim bir millettik, çok mühim bir devlettik? Bunu tahlil etmek takdir edersiniz ki bir konferanslık mes'ele değildir, bir sohbetlik mes'ele değildir, büyük bir inceleme işidir ve incelenmemiş bir mes'eledir. Bizim ümidimiz, Fetih Cemiyeti'nin, Kubbealtı Cemiyeti'nin, Yahyâ Kemâl Enstitüsü'nün bulunduğu şu binâya buranın çok muhterem başkanı Ekrem Hakkı Ayverdi'nin, İlhan Ayverdi'nin teşebbüsleriyle olan bu çalışmalar içinde buraya gelen gençlerin belki de kendilerine işâret ettiğimiz, birazcık ışık tuttuğumuz bu mes'elelerde derin etüdler yapmaya gitmeleridir.

Biz işâret taşlarıyız, siz buradan belki büyük ülkelere gidebileceksiniz. Umûmiyetle az yazan, az düşünen, az araştıran bir millet manzarası arzietmekte olduğumuz için belki de geri kalmışlığımızın belki de bugünkü itibarsızlığımızın önde gelen sebebi bu olabilir. Âlim yetiştirmiyoruz, araştırmacı yetiştirmi-

* 9 Mart 1979 günü Kubbealtı Cemiyeti Konferans Salonunda «Avrupa'da Vaktiyle Var Olan Türk Saygısının Sebepleri» isimli seminer olarak verilmiş olup, teyp bantından yazıya geçirilmiştir.

yoruz, kendimizi tanımıyoruz, mâzîmizi tanımıyoruz, bundan ötürü itibarsızız, bundan ötürü seviyesiz, bundan ötürü ciddiye alınmıyoruz.

Dünyânın hiç bir yerinde bizdeki kadar câhil diplomalı yok, diploma alıp da bu ölçüde câhili olan, bu kadar çok diplomalı câhili olan bir ülke yok, bu ölçüde câhil profesörü olan bir ülke yok, bu ölçüde câhil gazetecisi olan bir ülke yok, bu ölçüde hattâ câhil din adamı olan bir ülke yok. Pek tabii bütün bunların muhâsalası olarak öğrencilerimiz de iyi yetişmiyorlar, gazete iyi olmaz, televizyon iyi olmaz, medrese iyi olmaz, üniversite iyi olmaz, lise iyi olmaz ise âilenin de iyi olmayacağı, gençlerin de iyi yetişmeyeceği bir açıklık kazanır.

Bu cemiyeti yaşatacak olanlar sizlersiniz. Biz bunları söyleyip gitmeye memuruz. Siz daha çok uzun zaman bu cemiyeti sürdürmeğe mecbursunuz, şerefli haysiyetli yaşamaya mecbursunuz. Şerefli, haysiyetli yaşamanın da formülü : İlim, san'at ve hünerde yükselmek olduğunu takdirlerinize sunarım.

Âkif'in bir şiirini hatırlayalım, diyor ki :

«Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz,
Gelmişiz dünyâya, millet nedir öğretmişiz.»

O da, demek ki, 60 yıl evvel söylemiş, bu şiir parçasında bile mâzimizden son derece geri kalmış, artık milletlikten çıkmış bir topluluk hâline geldiğimizi acı bir dille ifâde ediyor. «Bir zamanlar biz de milletmişiz» ne demektir? Şimdi millet değiliz. O halde ipin ucunu yakalar gibi olduk. Osmanlı'nın zamânında biz milletmişiz, şimdi millet değiliz. Osmanlı'nın zamânında millet olduğumuz için büyük saygı görmüşüz, şimdi millet olmadığımız için saygı göremiyoruz.

Buradan hemen sual gelir; *Millet olmak ne demek? Millet olmak kendine has şahsiyet sâhibi olmak demektir.* Sual hemen arkadan gelmelidir; şimdi de *Türk Milleti* diyoruz, hattâ iddiamız var, Osmanlı kozmopolit idi diyorlar, birçok ırklardan, birçok dinlerden teşekkül ederdi diyorlar. Şimdi ise hemen hemen tek ırk, tek soy üzerine, hâkim bir soy üzerine kurulmuşuz, hemen hemen tek din üzerindeyiz, istisnâlar çok az.

Böyle olduğu hâlde, o zaman nasıl milletmişiz de şimdi neden millet değiliz? Öyle ise millet olmak şahsiyet olmak demektir. Şahsiyet olmak nedir? Şahsiyet olmak kendine göre olmak demektir. Kendine göre, tıpkı insandaki şahsiyet gibi millette de şahsiyet bulunur.

Kime insan deriz? Kendine göre zevkleri olan, kendine göre fikirleri olan, başkalarından bu fikirleri ve sözleriyle ayırt edilen kendine göre düşünüş tarzı hattâ, kendine göre kıyâfeti, hükümleri, jestleri, huyları, konuşuş tarzı, yemek yeme tarzı olan kişiye nasıl biz şahsiyet dersek, onun gibi kendine göre san'atı yâni mîmârîsi, mûsikîsi, edebiyâtı, dili, terbiyesi, nâmus, ırz telâkkisi, ibâdet tarzı, dinî anlayış tarzı, zevki, estetiği, çiçek yetiştirme usûlü, sevdiği çiçekler, ağaçlar, câmiilerine yâhut mâbedlerine verdiği şekil olan milletlere de biz ancak şahsiyet deriz.

Kendine göre politikası, kendine göre disiplini, kendine benzer ordusu, kendine benzer sanâyîi, kendisi için kendisi tarafından meydana getirilmiş sanâyîi olan, ordusu kendi duygularını taşıyan, ordusunun kendine göre şahsiyeti olan, üniversitesinde hocalarının tutumu, tarzı, giyimi, kuşamı ancak, eğer biz Türk isek, Türkvârî olan, Fransızsak Fransızvârî olan, Yunanlıysak Yunan tarzında olan bir millet ayırdedilebilir, diğerlerinden ayrılır.

Fransa'ya gidersiniz, ayırd etmek kâbildir bu adamları. Hattâ yürüyüşlerinden, hattâ vitrinlerindeki mankenlerden, hattâ kiliselerindeki heykellerinden ayırd etmek mümkündür. Kiliselerdeki Meryem yâhut melek heykelleri aynen sokakta yürüyen, mağazada çalışan kadınlarına, kızlarına benzerler. Binâenaleyh mankenler gibi ezberden, tepeden inmiş değildir. Hani kalıp var, döküyorlar, bizde de manken var ama hayır, Kadıköy'de yaşayan kız Bâyezid'de yâhut Kayseri'de yaşayan erkek değildir bizimkiler. Oradaki mankenler yâni Louvr'da, görülen heykeller, hep o ülkede yaşayan erkek veyâ kadındır. Otomobile koyduğu zevk de odur, evinin konforu da odur. Zannedersiniz ki beynelmileldir, ama değildir. Almanlarla, Fransızlar birbirine hudut, yakın iki millettir: Hristiyanlıklar, uzun bir târihi yanyana yaşamışlardır; coğrafyaları birbirine benzer. Fakat Alman hudûdundan Fransız hudûduna geçince bakarsınız ki birdenbire herşey değişmiştir. Modern araçlarda dahî buna dikkat ederler. Arabalarında, bahçe yapma tarzlarından kaldırımlarında, mâbetlerinde, herşeylerinde, ev mimârilerinde, «*Tam Alman tarzı bir binâ, tam Hollanda tarzı bir resim deriz*», ne demektir? Van Gogh'a bakarsınız Hollanda'yı çizmiş, çizdiği bir tarla, ama Hollanda tarlası. Türkiye'de bir tarla olmaz bu, adam çünkü öyle çiziyor. Demek oluyor ki

milletlerde şahsiyet, tıpkı insanlardaki şahsiyete benzer, tıpı tipına şahsiyet olmadan millet olmaz.

İstedığınız kadar Türk'ü, daha elli milyon Türk'ü getirin bu toprakların üzerine oturtun. Hepsinin de suyunu çıkarın Türk olsun, hepsinin de dînine bakın İslâm olsun, yine de eğer bunlara belli bir kültür, belli bir seviye, belli bir zevk eğitimi vermezseniz bunlar millet olamazlar. Nasıl ki biz bugün millet olamamaktayız. Çünkü üniversitemiz bu milletin hizmetinde değil, çünkü devletimiz bu milletin kültürünü hakıyla benimsemiyor. Çünkü TRT'miz bu millete zıt gidiyor. Çok zaman onu yıkmak, tahrib etmekle meşgul. Başka nizamlar için, başka ideolojiler için, başka zevkler için, başka düşünceler için TRT millete kaç kereler tuzak kurmuştur. Basınımızın % 80'i yine öyle. Devletimizin ödü kopuyor milli bir şeyi tutmaktan, bu millete âit bir şeyi tutmaktan. Meselâ bin emekle bir Türk Mûsikisi Konservatuarı açıyorsunuz, hemen bir balta! Onu nasıl yıkacaklarını düşünüyorlar. Böyle olunca demek ki devlette millet müşterek bir kültürün içine girmiş değildir. «Türk» denilen insanın nasıl yetiştiğini, hangi terbiye ile, hangi zevkle yetiştiğini tâyin etmiş bir Milli Eğitim Bakanlığımız, bir Kültür Bakanlığımız yoktur. Herkes aklına eseni getirmektedir, yapmaktadır. Binâenaleyh şahsiyetimiz yoktur, şahsiyetimiz olmadığından ötürü milletimiz yoktur.

Biliyorsunuz, Türk mimârisi denince, (sayın üstâdımız Ekrem Hakkı Bey buradalar) mutlakâ Osmanlı mimârisini hatırlıyoruz, başka yok. Yâni Tanzimat'tan bu yana 150 yıl geçmiş, bu millet bir mimâri kuramamış, devâm ettirememiş, Türk Mûsikisi denince de yine Türk San'at Mûsikisini ve Halk Mûsikisini hatırlıyoruz. Yâni mevcûd olan, yâni 150 yıl önceye kadar var olanı. O zamandan bu yana ne mimârîde bir zirve, ne mûsikîde bir zirve meydana gelmemiş.

Edebiyatta var gibi görünüyor ama ben yaşlandıkça, tetkik ettikçe görüyorum ki edebiyatta da pek yok, yâni en kalabalık orası görünüyor, ama iyice baktığımızda öyle değil. Tanzimat'tan beri öyle hiç bir zaman Bâkî'nin, Şeyh Galib'in, Yunus'un zirvesinde bir adam çıkmamış. Çıkan bir tâne Yahyâ Kemâl var. O da hemen hemen halli hamur olmuş Osmanlı'nın havası içinde de bir zirve teşkil edebilmiş. O da yine Osmanlı'ya bağlılığı, Osmanlı'yı sezmesi, anlaması, kavraması sâyesinde bir şey vermiş. Bir, hani diyorlar «neoromantizm» yeni romantizm,

yeni Osmanlı'dır Yahyâ Kemâl, Şiirinde Osmanlı'yı yenileyen adam olmak dolayısıyla büyüktür.

Mimârîde Osmanlı'yı yenileyen bir adam çıkmadığı için mûsikide Osmanlı'yı yenileyen bir adam çıkmadığı için, diğer san'atlarda Osmanlı'yı yenileyen bir adam çıkmadığını açıkça görmek mümkündür. Demek oluyor ki şahsiyet iken bir şahsiyetsizlik dönemine düşmüşüz. Çünkü şahsiyet eser verir, şahsiyet ortaya şekil verir, san'at eserinde hattâ gündelik eşyâda (hani evde kullanılan maşa, mangal, sahan var ya) bunların hepsinde Osmanlı'nın şahsiyeti var. Neden mangalı oturtuyorsunuz, o ne zamandan kalma? O da Osmanlı'dan kalma Türk evi, Türk divanı, Türk köşesi filân yapa yapa getiriyorlar. İki asır evvele âit ne bulursak onları getirip koyuyoruz, tepsi, sini vesâire diye levha. Görüyorsunuz ki bir şahsiyetsizlik buhrânına gitmişiz. Şahsiyetsizlik milliyetsizliği doğurmuş, milliyetsizlikle şahsiyetsizlik de birbirini destekler vaziyete gelmiş.

Şimdi yine biz misâlimize devâm edelim : Nasıl bir insan şahsiyetli olduğu için saygı görür ise şahsiyetsiz olduğu için horlanır, tahkir edilirse, işte onun gibi milletimiz de şahsiyetli olmadığı için, yâni şahsiyeti bir takım kuvvetler tarafından resmen silinip ortadan kaldırıldığı için saygı görmüyor.

Bir adam tasavvur edin, onun bunun yemek yeme tarzına bakıyor, böyle onun ağzına bakıyor, o nasıl kravat bağlamış öyle bağlıyor, nasıl dans ederse, «dans öyleyse çok mühimdir» diyerek dans ediyor, o adımını şu yana atarsa, demek ki adımını bu yana atmam lâzım» diye öyle düşünüyor. O, Ruslara hayran olmak lâzım, Ruslara hayran oluyor, Amerikalılara hayran olmak lâzım, Amerikalılara hayran oluyor, velhâsıl kendisine âit hiçbir şey yok, hep başkasında gördüğünü yapmaya çalışıyor, bu adam siz de bilirsiniz ki alaya alınır, küçümsenir, zavallının biri sayılır. Fransız gibi ıslık çalar, Alman gibi yürür, bilmem Rus gibi bıyık bırakır, bu kişiye adam demeyiz biz, zavallı ve komiktir. Geliyor, bir yabancıya *mimâri diye*, Avrupa'da yapılmış tarzların en çirkinini, en basitini, en ba-yağısını ve onlarda olanın en kötüsünü gösteriyorsun, «Konser vereceğiz» size diyorsun; onların müziğinin en kötüsünü ve en kötü icrâ tarzıyla sunuyorsun. Adam Türkiye'ye gelecek de *İstanbul Festivali* seyredecek, niye gelsin. Adam Türkiye'yi çok ciddiye alacak, niye alsın? Fikirde de öyle, Rusya'daki, Çin'deki, her taraftaki rejimlerin propoğandacıları var

Türkiye’de. Hani yaratıcı olsalar, ciddi bir şey ortaya koymuş olsalar! Hayır öyle bir şey yok, hâşâ. Oralarda söylenenlerin en kötüsünü, en berbâdını, en bayatını, eskimiş plaklar gibi Türkiye’de söylüyorlar. Böylelerine kim saygı duyabilir? Amerika için aynı hayranlık, Rusya için, Fransa için, Çin için aynı hayranlık bunlarda görülüyor.

Görüyorsunuz ki, nasıl ancak şahsiyetli adam saygı duyar, saygı görür, sayılır, benimsenirse, tıpkı onun gibi şahsiyetli millet de sayılır, saygı görür. Şimdi mes’elemizi bir mânâda ortaya koyduk : Dedik ki; milletler insanlara benzer, insanlar şahsiyetli oldukları ölçüde saygı görürler. *İnsanın şahsiyeti milletin milliyeti demektir*, millete milliyet insanda şahsiyet gibi bir mânâyâ gelir. Bunu bir milletin üzerinden aldığımız takdirde o millet artık sayılmaz, çünkü kendisine taklitçi gözüyle, küçük gözüyle, basit gözüyle bakarlar. «Vaktiyle var olan Türk saygısının sebepleri» derken vaktiyle bizde bulunan bir şahsiyete dost ve düşman bütün Avrupa’nın saygı duyduğunu size anlatmış oldum.

Bu hususta da elimizdeki kaynaklar kifâyetsiz, hele bizde hiç yok. *Neydi bizim şahsiyetimiz?* Bunu ancak yazılmış bâzı eserlerden, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nden bir de ayakta duran mîmârî eserlerimizden, şiirlerimizden, mûsikî eserlerimizden çıkarabiliyoruz. Fakat ne yazık ki vaktiyle de yazmayı fazla sevmediğimiz için şahsiyetimizi tahlil eden, değerlerimizi ortaya koyan, *«neydi bizim Osmanlı Medeniyeti, Avrupa neden buna büyük saygı duyardı»* diye tahlil eden eserlerimiz çok azdır.

Bundan ötürü ben size en değerli kaynak olarak bilhassa Batı seyyahlarının, Türkiye’de bulunmuş olan Batı’dan gelme bâzı kimselerin yazdıkları hâtıra, seyahat nevinden eserleri tavsiye ederim. Bunların içerisinde çok insaflı, çok değerli insanlar vardır. Bunlar gördüklerini tesbit etmişlerdir ve yazmışlardır. Kimisi hristiyanca yazmıştır, kimisi hor bakarak yazmaya çalışmıştır. Kimisi hayran olarak yazmıştır. Fakat bütün söyledikleri tetkike değer, çünkü bizim mâzimizi yine de en sağlam veren onlardır. Onların gravürleri vardır, onların tasvirleri vardır, onların hükümleri vardır.

Kânûnî devrinden beri, hattâ Fâtih devrinden beri Türk

cemiyetine gelmiş, dolaşmış yabancı şahsiyetlerin bizim hakkımızda, bilhassa İstanbul üzerinde pek çok kitapları bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Tercüman 1001 Temel Eser'de, bir kısmı Hayat yayınları arasında, bir kısmı Fetih Cemiyeti'nin yayınları arasında, bir kısmı türlü yerlerde çıkmıştır. Bunları araştırmamızı, okumanızı tavsiye ederim. İçinde verilen bize âit tenkidler de önemlidir, çünkü bizim târihçilerimiz umûmiyetle yalnız meziyetlerimizi ortaya koymak temâyülündedirler, hâlbuki mâzimize de tenkitçi gözle dikkatle bakmakta büyük fayda vardır.

Bu bakımdan ben size önemli bir kitabı bugün tanıtmayı uygun görüyorum.

Bu kitabın adı «*Kânûnî Devrinde İstanbul*», Fuad Carım tarafından İspanyolca'dan Fransızca'ya, Fransızca'dan Türkçeye çevrilmiş bir eser, 1964'de neşredilmiş. Eserin asıl adı «*Türkiye Seyahatnâmesi*» imiş, yazarı esasta belli değil. Eser İspanyolca el yazması hâlinde dört asır beklemiş, dört asır hiç yayınlanmamış. İspanyolca'da da yayınlanmamış.

Eser hangi maksatla yazılmış, onu tâyin etmek oldukça güç, yalnız bize Montesquieu'nün «*İran Mektupları*»nı hatırlatıyor, öyle bir üslûpla yazılmış. İspanya kralına Türkiye'nin üstünlüklerini anlatarak, İslâm âleminin pay-ı tahtı olan Türkiye'nin üstünlüklerini anlatarak ders vermeye çalışıyor, dolaylı. Bu tarz XVII. asırda Fransa'da çok gelişti Montesquieu'den başlayarak Voltaire'de Diderot'da bu tarz gelişti. Ülkelerindeki kral istibdâdiyle doğrudan doğruya mücâdele edemiyorlardı, dolaylı mücâdele ediyorlardı. Dolaylı mücâdele için de Doğu'yu anlatıyorlardı onlara. Doğu da Türkiye demekti. Türkiye'nin büyüklüğünü, müsâmahasını, zenginliğini, dürüstlüğü, faziletini anlatmak sûretiyle, ordusunu, hoşgörülüğünü, haysiyetini, zenginliğini anlatmak sûretiyle.

Yazarı esir düşmüş, hattâ Turgut Reis'in bir yakını tarafından esir alınmış; kendisine hekim süsü vermiş, kürekten kurtulmak için, çok ilgi çekici bir hayat hikâyesi var adamın. Hekim süsü vermiş, çünkü küreğin çok ağır, zahmetli olduğunu biliyor. Ama yine de İspanyol gemilerindeki esirler kadar Türk gemilerindeki esirlere eziyet edilmediğini nâmus ve dürüstlikle anlatıyor. Ayrıca hekim olmadığı hâlde okur-yazar oldu-

ğu için «*ben nabız doktoruyum*» filân diye idâre etmiş. Sonunda da kendisine hekim muâmelesi yapılmaya başlanınca, (Türk her zaman saftır!) hakikaten çok nâmuslu bir adam gibi davranmış. Zâten bilgili olan bu esir bir sürü tıp kitabı karıştırmış ve gerçekten de hekimlerden daha iyi bir hekim olmuş. Hattâ Sinan Paşa'yı, Kânûnî'nin vezirlerinden Sinan Paşa'yı tedâvi edecek kadar ilerleyip onun mâiyetine girmiş. İstanbul'da dört sene kalmış, önce Galata kulelerinden birinde Sinan Paşa'nın esirleri arasında yaşamış, Sultan Ahmed'de at meydanında, Sinan Paşa Sarayı'nın inşâsında işçilik yapmış, bir taraftan Sinan Paşa'nın gözdesi olmuş, bir taraftan ara sıra Sinan Paşa bunu hırpalamış. Fakat o kadar nâmuslu, o kadar haysiyetli bir adam ki Türklerle âit her gördüğünü doğru dürüst söylüyor. Türkler hakkında İstanbul üzerine, İslâm dinine dâir şaşılacak kadar çok ve doğru şeyler biliyor.

Karıştırdım, araştırdım, Türkiye'ye gelmiş seyyahlardan hiçbiri bu kadar vukufu bizim cemiyetimize eğilebilmiş değildir. Adam koyu bir hristiyanmış hattâ Sinan Paşa kendisini cellâtla tehdit ettiği hâlde hristiyanlıktan ayrılmamıştır, bu da çok dikkat çekici bir şey. Nâmuslu ve haysiyetli bir İspanyolmuş, İspanyol devletine hizmet etmek için bu kitabı yazmış, fakat yazdığı şeyde Türkleri incitecek hiçbir şey ve en ufak bir yalan yok. Bilâkis yalan söyleyenlerle, Türkler hakkında yalan söyleyenlerle mücâdele ediyor. Herşeyi mümkün olan objektif tarafsızlıkla söylemeye çalışıyor.

Yazdığı kitap bir triyolog şeklinde, bir *üçlü konuşma* şeklinde kaleme alınmış. Üç tâne tip var: bunlardan birisi kendisi oluyor, diğer ikisi de esirlikten kurtulduktan sonra İspanya'da bulduğu iki arkadaşıdır. Onlar kendisine İstanbul'u soruyorlar, Malta'yı soruyorlar, İzmit'i görmüş orayı soruyorlar, türlü yerleri, Türklerin hayatlarını, kadınlarını, sarayı, pâdişâhı, orduyu soruyorlar. O da bu hususlarda bildiklerini anlatıyor. Eser böylece meydana gelmiş. Mütercim Fuad Carım'ın anlatığına göre: eser bunun iki katı büyüklüğünde imiş, fakat bize ancak bu kadarı lâzım diyerek, (ki eserin aslını İspanyolca'dan bütünüyle tercüme etmek gerektir.) bu iki yüz kadar, 187 sahifelik kitap meydana getirilmiş.

Eserin birinci bölümünde adamın nasıl esir olduğu, İstanbul'a gelişi bir roman zevki ile anlatılmakta. İstanbul'daki esâret hayâtı, çektiği ıztıraplar, çileler son derece objektif,

kimseyi kınamadan, ayıplamadan, «bizde İspanya'da bundan daha beteri vardır» diyerek devamlı yazmış. Çok dikkate değer, hem hristiyan hem esir, hem son derece iyi tanıyor bizi. Duymakla yazılacak bir kitap değil, adamın doğru söylediği muhakkak. Türkiye'yi çok iyi biliyor, manzaraları, şehri, sarayı tanıyor. Kapıları, kuleleri, meydanları tek tek biliyor. Adamın Türkiye'de yaşadığı da şüphe götürmez. Fuad Carım'ın ifâdesine göre yazar, birçok tâbirleri İspanyol alfabesiyle fakat *Türkçe* yazmıştır. Türkçe bölümler tırnak içine alınmıştır. Eserin bu güne kadar neşredilmeyip de el yazması hâlinde kalmasının İspanya'daki engizisyon mahkemesiyle ilgili olduğunu düşünenler vardır. Muhtemelen, İslâm'ı metheden, yâhud da yermeyen bir eserin İspanya'da yayımlanmasının hemen işkenceyi mûcip olacağı düşünülmüştür. Nitekim ancak XX. asrın ortalarında İspanyolca olarak neşredilmiştir. *Adam diyor ki bir yerde vaziyeti kurtarmak için, belki de hakikaten maksadını ifâde için o zamanki İspanyol kralı Şarlken ve oğlu II. Philip zamanlarına tesâdüf ediyor, eserin anlattığı târih, bizde de Kânûnî devrine rastlıyor. Yâni İstanbul'da hemen hemen en haşmetli, en şahsiyetli olduğumuz devir; Türkiye'nin altın çağı... Bu bakımdan dikkat çekici.*

İspanyol hükümdarlarına, yâni Şarlken ve oğlu II. Philip'e bir ithâfı var baş tarafta. Kendisi Virjil'in bir sözünü alıyor, Virjil (Virgilius) bu sözünde şöyle diyor. «*Ben ki felâketin ne olduğunu tatdım, ama bu sâyede felâkete uğrayanlara yardımı öğrendim.*» «*Ben de, diyor, Türkiye'de esir olmak sûretiyle felâketi tatdım, bu felâketin ne olduğunu size anlatarak yardım etmek istiyorum.*»

Krala olan hitâbı da şöyle: «*Haşmetmeâbımızın sırf mukaddes katolik dinini korumak ve yaymak amacıyla yeryüzünde olup bitenleri öğrenmek ve bunların künhüne varmak arzûsunu beslediğinizi biliyorum. Ve götüğünüz bu yüksek amacın tahakkukuna en çetin engeli teşkil edenlerin Ulu Türk olduğunu öğrenmiş bulunuyorum. (Ulu Türk, Avrupalıların Türk pâdişahlarına yâni Osmanlı pâdişahlarına verdikleri ünvanıdır. Ulu Türk yâhut Grend Sengör, Büyük Senyör diyorlar. Fakat Ulu Türk tâbiri son derece dikkat çekicidir. Osmanlı'nın Türk olmadığını iddia eden bâzı çok garip adamlara da bir bakıma Avrupa'nın hükmüdür. Hükümdârından Ulu Türk diye bahsedilen bir devletin bir istilâ devleti olduğunu ve Türk devleti ol-*

madığını iddia eden çok değişik kafalı insanlara karşı da Avrupa'nın bir hitâbı sayılabilir). *İşte bu yönden haşmetmeâbınızı aydınlatabilmek için başlıca düşmanımızın hükûmetini, gücünü, yaşayışını, âdetlerini ve bedbaht tutsakların sürüklendikleri hayâtı, bir konuşma şeklinde belirterek sunmaya karar verdim.*

Kısacası, adam diyor ki, sizin Katolikliği, Hristiyanlığı yaymanıza tek engel Osmanlı Devleti'dir. Ben de size onun kuvvetinin sebeplerini, haşmetini, debdebesini, âdetlerini anlatıyorum ki size yardımcı olabileyim.

Bu sûretle Türklüğe ne kadar büyük ehemmiyet verildiği bu kitapta da *Türk saygısının* sebeplerini size anlatırken ortaya konulmuş oluyor.

Kitabı gayet geniş düşünceli, esprili, yer yer şakacı, tatlı bir konuşma üslûbu içinde yazmıştır. Bir Türk evvelâ, kendisinin esir oluşunu vesâireyi anlatıyor. Bu arada gemide bâzı konuşmaları da var, meselâ burada bâzı esirlerin, Türklerin kendilerini zorla «*Türk yaptıklarına*», (dikkat edilecek ince bir nokta daha, *müslüman yapmak* demiyor, Türk yapmak diyor, demek Türk yapmakla müslüman yapmak eş anlamlı sayılıyor) dâir bir iddia var, bu iddiaya karşı kendisi (eserde *Pedro* diye adı geçen adam) şu cevâbı veriyor: «*Hepsinin Yehuda'dan daha yalancı olduğuna inanabilirsin*», yâni Türklerin insanları zorla müslüman yaptıklarını, Türk yaptıklarını söyleyenlerin, (Yehuda İsa'ya ihânet eden havârisidir, biliyorsunuz), ondan daha yalancı olduğunu kabûl edebilirsiniz, diyor.

Bir kimse bir kere hayır demeye karar verdi mi cehennem bütûn işkencelerini gösterecek gene peki demez, zorla mecbur edildiklerini söyleyenler bayağı kimselerdir. Öldürmek veyâ sopa atmak lâfını duyar duymaz *peki* dediklerinden ötürü. Bu yönden insanları müslüman yapmaya zorlamaları zâten şeriatları müsâade etmez diyor. Aslı olmayan bu çeşit lâfları ortaya atanlar çekinmemiş olsalardı asıl kendileri koşup Türklerle «Biz müslüman olduk bizi sünnet ettirin diye yalvarırlardı» diye ilâve ediyor. Bu sûretle de lâfları yayan bir çok esirlerin veyâ propoğandacıların karaktersizliklerini ifâde etmiş oluyor.

Gelen esirlere Türklerin nasıl muâamele ettiklerine dâir burada bir bölüm var. Orada da durum elifi elifine İspanya'dakinin tıpkısıdır. Elllerinden bir iş gelenleri, meselâ iyi topçu, iyi çilingir, iyi tüfekçi, iyi eğitimci, cerrah, iyi mühendis olan-

ları araştırıp seçerler. Bu gibileri hoşça tutarlar ve evlendirirler. Karılarına ve çocuklarına bakabilsinler diye kendilerine ücret de bağlarlar. İşte olan budur. Yoksa müslümanlığı kabûl edenler öyle sanıldığı gibi rahata kavuşmuş değillerdir. Hattâ bunlara, diyor, hakâret de edilir. «İmansız herif derler, pis herif» derler. «Zâten adam olsaydın dinini değiştirmezdin» derler.

Burada «Türk gemilerinde dört yıl kürek çekmek bizim gemilerde bir yıl kürek çekmekten daha iyidir» diye ayrıca bir bahis var. Sonra asıl Türkiye'yi anlatan bölümlerine geçiyorum. Krala Türkiye'yi anlatırken adamın nelere dikkat ettiğini size kısaca vermeye çalışacağım. Böylece şahsiyetli bir adamın *Türklere saygısının* sebebini anlamış olacaksınız.

Evvelâ bir Yunanistan'a bakışı var. O zaman XVI. asırdayız, şöyle diyor. «Atina'da olsun, Yunanistan'ın her hangi bir tarafında olsun ne mektep, ne de târihin kaydettiği eski kültürden eser vardır.» Burayı böyle anlatıyor. Kendisine, birisi tecessüsle soruyor, *Pedro'ya, Mata* diye bir arkadaşı soruyor: «Papa nasıl insandır? İtalya'yı da görmüş, (ki İtalya o zaman İspanya'nın müstemlekesi gibi bir şey) yalnız Roma hristiyanlığın merkezi, Papa'nın merkezi, onu soruyor. Pedro şakacı bir adam, «soğan biçiminde ve ayakları testi şeklinde» diye şaka ediyor. Sonra tuhaf şey bu sorgu diyor, tıpkı senin benim gibi papa da bir insan. Tek özelliği ayakta yürümemesi, gideceği yere omuzlarda taşınan bir sedyenin üzerine yerleştirilmesi diye Papa'ya taş atıyor. Pedro, geniş düşünceli bir hristiyan. «Kardinaller nasıl giyinir İtalya'da?» Ayinlerde erguvanî manto, takeye giyerler, Vatikan'a giderken katıra binerler, katırlarının takımları gümüş tırtılıdır. «*Sen Tanj* şatosundan geçerken kardinallere yapılan merâsim hiç bir piskoposa veyâ senyöre yapılmaz. Dinî merâsimle ilgili olmayan gezintilerde çoğu şapka giyer ve kılıç takar. Silâh taşımayı hoş görmeyenler dışarıya çıkmazlar, âşıkbazlık ederler, dediğim gibi giyinip dolaşırlar. Bâzıları faytonlara kurulup güzel kadınlarla gezmeye bile çıkarlar. İtalya'da da gezen kadın az değildir». Bu sûretle Papaların, kardinallerin Roma'daki lüksleri dinî bütün bir hristiyanın ağzından söyleniyor. Bu tarzda aşağı yukarı sefiş, aşıkâne bir hayat yaşadıklarını da arkadaşlarına anlatmış oluyor.

Sonra Türkiye hakkında kanâatlarını açıklıyor. Önce namaz anlatıyor, din bahsi önde geliyor. Bunların dinleri nasıldır? diye. Anlatıyor bildiği kadar, hakikaten çok şey öğrenmiş: ezanı, namazdaki duâları, namazı, vesâireyi gâyet güzel oldukça güzel, oldukça doğru anlatıyor. «*Duâlarına salâ veyâ namaz denir, namazda kollarını sıvayıp iyice yıkanarak temiz bir halde dururlar*» diyor. Asıl burada şu nokta önemli: «*dinlerini münâkaşa ettirmezler*» diyor. Kağıda ve ekmeğe mukaddes derler, diyor. Bunun mânâsını pek bilmiyor, bu mânâsız bir âdet, diyor.

Hâlbuki biz, biliyorsunuz, kâğıda Kur'an yazısı üzerinde bulunduğu için saygı duyarız. Ekmek ise Allâh'ın nîmetidir. *Güzel câmileri vardır* diyor. Burada beş kere hep aynı iman, aynı temizlikle namaz kılarlar, yan yana gelirler. Biz de tıpkısını yapsaydık, şüphe yok, Allâh'ın sevgisine daha çok erişirdik.

«Söyleyeceğime iyi kulak verin; *imparatorundan tutun da ahçı yamağına kadar herkes, ister erkek, ister kadın, ister zengin, ister yoksul beş vakit namaz kılmayan Türk yoktur.*» Bunun mânâsı üzerinde duruyor, bunun bir milleti nasıl zinde tuttuğunu büyük bir ısrarla belirtiyor. Ezan sâde bir câmide okunur sanmayın, üç yüzden fazla câmide birden okunur. Halk, yaşayışı ezan üzerine, ezan vakitleri üzerine kurulmuştur diyor. Ramazan ayı hakkında bilgi veriyor. Kur'an içindeki emirleri, nehiyleri anlatmaya çalışıyor. Kadınların câmiye ne şartlarla girdiklerini, bâzı yerlerde giremediklerini anlatıyor. Kurban bayramını vesâireyi târif ediyor.

Sadaka meselesine gelince şöyle bir hadis naklediyor. «*Allah uğruna sadaka vermenin ne demek olduğunu bilseler kendi ellerinden bile kesip verirlerdi.*» Bunun bir de bitişiği var; «*Sadaka dilenmenin ne olduğunu bilseler, buna girişmekten ise, kendi etlerini koparıp yerlerdi.*»

Son derece dikkat çekici sadaka vermenin sevâbı, büyüklüğünü bileydiler diyor adamlar ellerini keserlerdi ama sadaka dilenmenin de ne olduğunu bilseler buna girişmekten ise kendi etlerini koparıp yerlerdi. Bu sûretle zannediyorum bilhassa o zaman çok dilencisi olan, çok sahtekârı olan İspanyol halkına ders vermek istiyor.

Sonra İslâm dininin, en ağır suç olarak insan öldürmeyi kabûl ettiğini, en ağır suçlardan çünkü kitaplarına göre dünyâ-

da işlenen ikinci suç Kâbil'in suçudur, bundan ötürü cezâ günü cehennemi ilk boylayacak olan kişi odur. Tanrı Kâbil'i lânetlerken bütün adam öldürenleri kastetmiştir, derler. Biliyorsunuz Kâbil kardeşi Hâbil'i öldürmüştü, buna dayandığımızı söylüyor Kur'an'da, buna dayandığımızı ifâde ediyor.

İslâm inançları üzerinde, kıyâmet üzerinde oldukça gerçeğe yakın bilgi veriyor. Din adamlarımız, teşkilâtımız hakkında bilgi veriyor, bir türkü naklediyor, Türkçe olarak, gâyet dikkat çekici; (Bu adamların türküleri filan var mıdır? diye ötekiler bir barbar ülkesini sorar gibi hep soruyorlar, o da onları utandıracak çok güzel cevaplar veriyor.) Türkü şöyledir : «*Bir iken beş eyledin derdimi / Yaradandan istemiştin yardımı / Terk eyledimse anamı, yurdumu / Neyleyeyim yenemiyom gönümü*». Anadolu ağızıyla dinlediğini aynen tesbît etmiştir.

Pedro şöyle bir hüküm vermektedir; «Bilir misiniz Türkçe şarkılar kadar dokunaklı şarkı hiç bir dilde yoktur. Okuma yazma bilenler orada bizdekinden daha çoktur.» Türkiye'de okuma yazma bilenlerin o zaman İspanya'dakinden çok fazla olduğunu söylüyor.

Sokakta tarikat gösterisi yapan adamları alaycı bir dille anlatıyor, onların kıyâfetlerini vesâirelerini, kalenderlerden, «derviş» tâbir ettiği bir başka zümreden, (ki bu noktada yanlış), Torlaklardan v.s. alaycı bir dille bahsediyor. Burada bir fıkra anlatıyor. Torlaklara âit, yâni tasavvuf gösterisi, tarikat gösterisi altında rezillik eden bâzı zümrelere âit bir fıkra anlatıyor :

Bunlar umûmiyetle köyleri soymaya giderler, gûruh hâlinde yola düzülürler, gözleri kesti mi rast geldikleri kimseleri gekinmeden ve utanmadan soyarlar. Bu, size bir zümreyi hatırlatacağı için özellikle seçtim : «çingeneler gibi el falı bakarak peynir, yumurta, ekmek ve başka şeyler toplarlar» diyor. Hani «Ecurufya» gibi ülke imiş. Arasıra seksenlik bir ihtiyarı berâberinde sürükleyerek adama şu yolda evliyâlık taslatırlar; bir köye vardılar mı ihtiyar neler olacağını keşfetmek için göğe baktıktan sonra sözde müridleri olan *torlaklara* dönüp yüksek sesle «*Evlâdlarım çabuk beni buradan çıkarın, bu köyün başına büyük bir felâket gelecek*» der. Keratalar hemen ihtiyarı kucaklayıp köyden çıkmağa koşuşurlar. İhtiyar güyâ kerâmet serdediyor. Tabii ihtiyar, yaşlı, sakallı, duâlı, tesbihli mesbihli,

onlar da aman diye hani kerâmetine inanmış gibi kaçırmaya kalkıyorlar ihtiyarı.

Sonra köylü tabiatıyla telâşa düşüyor. «Eyvah bu adam ne söyledi, başımıza ne gelecek» diye telâşa düşen köylü «aman götürmesinler!» diye yalvarmaya koyuluyorlar. «Aman bu ihtiyarı götürmeyin. İhtiyardan kendilerine şefâatte bulunmasını dilerler, ihtiyar da acıyarak bir takım duâlara girişir, armağanlar yağmaya başlar. Madrabazlar için için alay ederek hepsini yüklenip köyden ayrılırlar.

Bu sûretle böyle bir sahtekârlık tarzının pek de yeni olmadığını size anlatmak istedim bir yabancının gözüyle.

Hacca gitmenin güzelliklerini, lüzûmunu, zahmetlerini adam şaşılacak güzellikle dile getiriyor. Niçin lüzumlu olduğunu, neler çekildiğini, hacca devlet hazinesinden nasıl para verildiğini vesâireyi. Devletin ne türlü hayır sever olduğunu, hayrat bıraktığını anlatan bir bölümü, (millî şahsiyetten bahsediyoruz ya) bu esir âliminin gözüyle anlatalım; adam soruyor: «*Ölürken bizde olduğu gibi imâretler ve başka büyük hayrat bırakırlar mı?*» «Bıraktıkları her çeşit hayrat (hayır eserleri) bizde bırakılanlardan az değil, çoktur. Bu yönden hayatta iken de bizden cömert davranırlar. Dört imparatorlarının yaptırdıkları dört muhteşem câmii (ki henüz Süleymânîye o zaman tamamlanmamış), etrâfı hayrat ile doludur. Paşalar da hayrat bırakırlar. Kasabalarda tenhâ yollar üzerinde konuklar için kervan saraylar yaptırırlar, yollar açtırlar, su gelmeyen yerlere çeşmeler diktirirler, helâlar kurdururlar. Halk bedava faydalansın diye yaptırdıkları yapıların bir çokları öyle gösterişlidir ki bayağı sarayları andırır. Bu hayrattan faydalananların «*Allah yaptırandan razı olsun*» dememelerine imkân yoktur. Sâde hemcinslerine değil, hayvanlara bile iyilik etmeyi sevap sayarlar. Çok kimse denizdeki balıklara ekmek atar. Bütün İstanbul sâhipsiz köpeklerle doludur. Hele *Büyük Türk*'ün sarayına bitişik bahçelerin çitleri önünde karınca sürüsü gibi köpek vardır.

Onlara dokunulmadığını, İslâmî telâkkiyle dokunulmadığını belirtiyor bilhassa. Onlara bir-iki düzine ciğer veyâ ekmek satınalıp kedilere ve köpeklere dağıttıklarını da uzun uzun anlatıyor.

AŞK ÜSTÜNE

— Ergun Balcı'ya —

Gönül kuşu uçtu uçar
Gelir düşer aşk üstüne
Nice karlı dağlar aşar
Gelir düşer aşk üstüne

Arar durur özge vatan
Haber sorar uçan kuştan
Bilinmez dert imiş dıştan
Gelir düşer aşk üstüne

Bağ içinde güller görür
Kâh kupkuru dallar görür
Hak'tan nişan eller görür
Gelir düşer aşk üstüne

Kaf dağına ersem diye
Birlik gülü dersem diye
Varlığımı versem diye
Gelir düşer aşk üstüne

Dilden öfke bağını kes
Gel kavgaya etme heves
Yürü Mürid nefes nefes
Gelir düşer aşk üstüne

Mustafa Tahralı
27 - 29 Şubat 1980
Ankara - İstanbul

TEVHİDDEN VAHDET-İ VÜCÜDA

Mehmet DEMİRCİ

— 18-20 Eylül 1981 tarihinde
İstanbul'da yapılan Türkiye
II. İslâm İlimleri Kongresi'nde
tebliğ olarak sunulmuştur. —

GİRİŞ:

Bütün ilâhî dinlerde olduğu gibi, İslâm'ın esâsı da tevhid-
dir. Lügatte bir şeyi *birlemek* demek olan tevhid, ıstılahda Al-
lâh'ın her bakımdan bir olduğunu kabûl etmek mânâsına gelir.
Kur'ân-ı Kerim'in ifâdesiyle: «*De ki, O Allah tektir. Allah, her
yaratığın kendisine muhtâc olduğu eksiksiz bir varlıktır, sa-
meddir. Doğurmamış ve doğrulmamıştır. Hiç bir şey ona denk
değildir.*»¹

«*O'nun misli gibi (ona benzer) hiç bir şey yoktur.*»²

«*O, evveldir ve âhirdir, zâhirdir ve bâtındır. O, her şeyi
bilendir.*»³

«*Ondan başka hiç bir ilâh yoktur. Onun zâtından başka
her şey helâk olucudur.*»⁴ «*O, her şeyi ihâta eden, kuşatandır.*»⁵

Tevhid inancı İslâm imânının hareket ve bitiş noktasıdır.
Diğer bütün inanç, ibâdet ve ahlâk prensipleri tevhidi, yâni
Allâh'ın vahdâniyeti ve hâkimiyetini canlı tutmağa, onu ruh-
larda yerleştirmeye ve cemiyet içerisinde hissedilir ve yaşanır
hâle getirmeğe mâtuftur.

1 İhlâs Sûresi, 1-4.

2 Şûrâ Sûresi, 11.

3 Hadîd Sûresi, 3.

4 Kasas Sûresi, 88.

5 Fussilet Sûresi, 54.

Şeriatin ve şer'i ilimlerin esâsı tevhid olduğu gibi, tasavvufun esas konusunu da tevhid teşkil eder. Nitekim ilk sûfi çevrelerinde başlıca mes'ele tevhid idi. O devirlerin Kelâm münâkaşalarında da temel konunun tevhid olduğu dikkati çekmektedir. Bu yüzden Mûtezile'ye «Erbâbü't-tevhid» denmiştir. Mûtezile, Kelâm sisteminin icâbı olarak, tevhidi akıl yoluyla elde etmeye çalışmıştır. Sûfiler ise tevhidin akıl yolu ile değil, ancak tecrübe, his ve ilham yolu ile yani yaşanarak bulunabileceğine kâni idiler⁶. Bu konu tasavvufta o kadar ehemmiyet kazanmaktadır ki, diğer bir takım isimlendirmeler meyânında tasavvufa *Tevhid İlmi* de denmiştir⁷.

Burada Mutasavvıfların tevhid görüşüne kısaca bir göz atıp, bu konunun fenâ fillâh ve vahdet-i vücûdun esâsını teşkil ettiğini belirtmeğe çalışacağız.

Tasavvufi konularla ilgili araştırmalarda umûmiyetle, vahdet-i vücûdun İslâm Tasavvufuna sonradan girdiği, yedinci asırdan önceki mutasavvıflarda görülmediği söylenir. Çeşitli mutasavvıfların (meselâ Cüneyd ve Gazzali gibi) tevhid ve fenâ fillâh görüşleri izâh edilirken, bunların aslâ vahdet-i vücud olarak değerlendirilmemesi üzerinde ısrarla durulur. Sanırım bu husus vahdet-i vücudla maddeci panteizmin karıştırılmasından doğmaktadır. Oysa vahdet-i vücud panteizm demek olmayıp, İslâm Tasavvufuna mahsus bir anlayıştır. Yakından kavrandığı ve iyi niyetle ele alındığı takdirde onun, tevhidci görüşün daha şümüllü bir izâhından başka bir şey olmadığı görülür.

Amacımız, işte bu husûsu izâha çalışmaktır.

A — TASAVVUFTA TEVHİD

1 — İlk Sûfilerden İtibâren Çeşitli Tevhid Târifleri :

Kuşeyri, Risâle'sinde tevhid konusuna çeşitli vesîlelerle geniş şekilde yer vermiştir. Müellif, ıstılahlar bölümünde, Tevhid maddesine şu meâldeki bir Hadis-i şerifle başlar : «Tevhid hâriç, işe yarar hiç hayırlı bir ameli bulunmayan bir adam, öldüğü zaman cesedinin yakılıp kemiklerinin öğütülmesini, tozlarının muhtelif yerlere savrulmasını vasiyet eder. İsteği yerine

6 Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufi Tefsiri*, s. 204, İst. 1969; Aynı yazar, *Cüneyd-i Bağdadî*, s. 83, İst. 1969.

7 M. Ali Aynî, *Tasavvuf Târihi*, s. 89, İst. 1341.

getirilir. Her bir zerresini bir araya toplatıp diriltten Cenâb-ı Hak, bu davranışının sebebini sorunca adam, Allah'dan korktugundan ve utandığından böyle yaptığını söyler ve affedilir.»⁸

Şimdi Kuşeyrî'den naklen, bâzı mutasavvıfların tevhid hakkındaki görüşlerini sunalım⁹:

Tevhid nedir, sorusuna Zünnun el-Mısri (v. 245/859) şöyle cevap vermiştir: «Tevhid, tabii bir şekilde olmaksızın Allâh'ın kudreti eşyânın içindedir; O eşyâyı vâsıtasız ve iletsize olarak yaratmıştır, her şeyin var oluşunun illeti ve sebebi onun yaratıcılığı ve irâdesidir... diye bilmektir.»

Cerîrî (v. 321/933) «Tevhid ilmi için tevhid dilinden başka bir ifâde vâsıtası yoktur, yani tevhidi yaşayanlar anlatabilir.» diyor.

Şibli (v. 334/945) kendisinden, hâlis tevhidin ne olduğunu soranlara şöyle der: Tevhid söz, işâret ve imâ ile anlatılamaz. En mükemmel akli idrak ve tasavvurlar dahî hâdis ve mahlûk olup, Hak'a âit olmaktan uzaktır¹⁰.

Yusuf b. Hüseyn (304/916) diyor ki: Havassın tevhidi sır, vecd ve kalb iledir. Bu hâlde kul, sanki Allah Teâlâ'nın huzûrunda imiş gibi ilâhî tedbir ve tasarrufların, üzerinde cereyân ettiğini, bu durumda iken hissini kaybederek, nefsinden fânî olarak, tevhid denizinde müstağrak bir vaziyette bulunduğunu hisseder. Hak Teâlâ'nın kuldân istediği hususları bizzat kendisinin ifâ ettiğini müşâhede eder. Bu vaziyette kul, olmadan evvel olduğu gibi olur... Tevhid denizine düşenin zamânın geçmesi ile sâdece susuzluğu artar.

Kendisinden sonra gelenler üzerinde mühim tesiri olan, H. III. asrın büyük mutasavvıfı Cüneyde'l-Bağdadî (v. 297/909) nin tevhid hakkındaki görüşleri üzerinde ayrıca durmak gerekir. Şu sözler ona âittir:

«Mütefekkirlerin akılları, tevhid bahsinde son hadde ulaştı mı hayret ve dehşet mertebesine erişmiş olur.»

«Tevhid, içinde her nevi eser ve şeklin izmihlâle uğradığı bir mânâdır, bu mânâda bütün bilgiler mahv olur. Neticede Yüce Allah ezelde olduğu gibi olur.»

8 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 398 ve C. II, s. 304

9 Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, Çev. Süleyman Uludağ, s. 413-418, İst. 1978.

10 Ayrıca bkz. Serrac, *K. Lümâ'*, s. 30, Leiden, 1914.

Cüneyd, havâssın tevhidini şöyle anlatır: «Kulun Yüce Allâh'ın huzûrunda bir heykel gibi olması, ilâhî kudretin ahkâmının mecrâsında Allâh'ın tedbir ve tasarrufunun üzerinde cârî olması, bu hâl içinde tevhid deryâsının dalgaları arasında müstağrak olması, böylece nefsinden, halkın onu kendi işleri için dâvet etmesinden ve buna cevap vermekten fânî olması, fenâ hâlinde Hakk'ın kuldan murad ettiği şeyi bizzat kendisi ifâ ettiği için kulun his ve hareketini kaybetmesidir. Yâni kulun son hâlinin ilk hâline dönmesi, olmadan evvel olduğu gibi olmasıdır.» ¹¹.

2 — *Tevhîdin Dereceleri ve Tasavvufun Husûsiyeti :*

Malûmdur ki, tasavvuf bir kal işi değil hâl işidir. Yâni iman konularını sâdece bilmeyi değil, onları bizzat uygulamayı, yaşamayı, âdetâ teneffüs etmeyi gerektirir. Tevhid, mutasavvıfa göre mücerred bir fikir değil bir yaşama hâlidir, psikolojik ve ahlâkî yönü önem taşır. Herkesin iç hâli, bir prensibi yaşaması aynı seviyede olamaz. Bu açıdan tevhide bakıldığı zaman bir takım derecelere ayrıldığını görürüz. Konuyu Cüneyd'den tâkib edelim :

«Tevhîdin dört mertebesi vardır :

Birinci mertebe avâmın tevhididir.

İkinci mertebe ilm-i zâhirin hakikatine ermiş kimselerin tevhidi.

Üç ve dördüncü mertebe de ehl-i mârifetten olan Havâssın tevhididir.» ¹²

«Avâmın tevhidi, başka rabler, putlar, zıdlar, şekiller ve Allâh'a benzerler görmemek sûretiyle Allâh'ın birliğini ikrar, fakat bunun yanında *Allah'dan başkasından umma ve korkmadır.*»

«İkinci mertebe, yani zâhir ilimlerde iyi yetişen ulemânın tevhidine gelince : Allah'dan başka mübud tanımamak, yâni vahdâniyeti kabul, zâhiri emri tutup nehiyden kaçmaktır. Fakat bu tevhîdde fiillere imtisal yâni kulluğun hakikati, o insanların arzu ve korku, emel ve tamâ' düşüncelerinden kaynaklanmaktadır.» Yani kulluğun esâsı cennet ümidi ve cehennem korkusuna dayanmaktadır.

¹¹ Kuşeyrî, *Risâle*, terc. s. 417

¹² S. Ateş, *Cüneyd-i Bağdadî*, s. 85.

«Üçüncü mertebe, yâni havâs tevhîdinin ilk mertebesi, Allâh'ın vahdaniyetini kabul, zâhir ve bâtın emirlere uymak, Allah'dan başka hiç bir şeyi arzu etmemek ve ondan başkasından korkmamaktır. Bu ikrar ve amelleri, Cenâb-ı Hakk'ı yanlarında bilmekten ileri gelir.»

«Tevhîdin en yüksek mertebesi ise şudur : Bu mertebede olan seçkin kul Allâh'ın önünde bir varlık, bir hayaldir. Allah ile kendisi arasında üçüncü bir şey yoktur. Onun üzerinde Allâh'ın tasarrufu doğrudan cereyân eder. O, tevhid denizinin derinliklerine batmış yok olmuştur. Ne nefsinden haberi vardır, ne Hakk'ın dâvetinden, ne de o dâvete icâbetten. Allâh'a yaklaşmanın hakikatine, onun gerçek vahdâniyetine ermiştir. Allah ondan ne isterse onu yapar.»¹³

Bir kaç şahıstan aldığımız, tevhidle ilgili bu ifâdelerden çıkabilecek ortak sonuç şudur : Tasavvufî mânâda tevhid, yüksek seviyede bir yaşayış ve hâl işidir, onu kelimelerle anlatabilmek güçtür. O sâdece yaşanır. Esâsen bu durum tasavvufun husûsiyetinden kaynaklanmaktadır. Her dereceden tevhidin yaşanması demek, onun sâdece bir fikir ve inanış olmakla kalmayıp, günlük yaşayışa tatbiki, hayat kâidesi hâline gelmesi, kulun bütün fiili, ahlâki ve fikrî davranışlarını ona göre tanzim etmesi demektir.

B — TEVHİD, FENÂ, VAHDET-İ VÜCUD

1 — *Tevhîdin Sonu Fenâ Fillâhdır :*

Cüneyde'l-Bağdadi, tevhîdin en yüksek mertebesinde «Kulun sonu evveline, olmazdan önceki hayâtına döner.» diyor. Kulun bu evvelki hayâtı şu âyet-i kerîmede ifâde bulur :

«*Rabbîn Âdem oğullarının bellerinden zürriyetlerini aldı ve onları kendi nefislerine şehâdet ettirdi :*

— *Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*

— *Evet, dediler.»*¹⁴

Kulun Elest Bezmi'ndeki bu varlığı, mahlûkata âit varlık cinsinden değildir. Mâhiyetini ancak Allah bilir. Şu bir gerçektir ki, Kulları yarattığı zaman, onlardan kendisine cevap veren yine kendisi idi. Onlar orada Hakk'ı bildiler, ama kendi vücutları ile değil. Kendi vücutlarından asla haberleri yoktu.

¹³ a.g.e., s. 87.

¹⁴ Arâf Sûresi, 172.

Bir ilâhî, bir de yaratılmış, şekli varlık bulunmaktadır. İlâhî varlık, varlığın en mükemmeli, en tamâmıdır. Bu vücud (varlık) kulu istilâ ve ona galebe etmeğe, kulun kendi normal vücûdundan daha lâyıktır. Ta ki onun beşerî sıfatlarını ve varlığını gidersin ve onu olmazdan evvelki hayâtına döndürsün.

Tevhîdin, anlatılmak istenen bu en yüksek mertebesi, fenâ fillâhdan başka bir şey değildir. Bu mertebede kul kendinden tamâmen geçmiştir. Dış varlığı mevcut görünür ama, kendisi bunun farkında bulunmaz. O tamâmen Allah'da yok olmuştur. Artık onun insan olarak bir ferdiyeti yoktur. Allah kulunu istilâ ettiği zaman, onun varlığını ondan alır, kendi varlığını ona verir ve kul Allâh'ın varlığı ile yaşar. Fenâ'nın bu son mertebesi Bekâ'yı da içine alır. Kul kendinden ölmüştür ama Allah ile bâkî olur. Fenâ fillâhda aynı zamanda Bekâ billâh da vardır¹⁵.

Şu Hadis-i Kudsi bu seviyeye işâret eder: «*Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devâm eder. Nihâyet ben onu severim. Onu sevdiğim vakit işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum...*»¹⁶.

İşte pek kısa olarak arz etmeğe çalıştığımız, ilk mutasavvıflardaki bu tevhid ve fenâ fillâh görüşü, biraz daha değişik ifâdelere bürünerek vahdet-i vücud şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2 — Vahdet-i Vücud Nedir?

Tevhîdin son mertebesi fenâ fillâh, fenânın bir adım ötesi de vahdet-i vücuddur. Neydi fenâ fillâh? Kulun Allâh'a olan sevgisinden, kendini bütün varlığı ile Allâh'a vermesinden dolayı yalnız onu bilip, onu görüp, onu müşâhede etmesi, onda fânî olması, kendisi dâhil Allah'dan başka hiç bir varlık görememesidir. Kendisi vardır, diğer yaratıklar da vardır; fakat ilâhî varlığın müşâhedesinde fânî olan kul bunun farkında değildir. Nasıl ki bir sultanın huzûruna giren insan o anda kendini ve yaratıkları unutursa, sûfi de Allâh'ı müşâhedenin sarhoşluğu ile kendini ve halkı unutur. Kur'ân-ı Kerim'de hikâye

15 Bkz. Süleyman Ateş, a.g.e. Burada Cüneyd'in meşhur Tasavvuf târifi de dikkati çeker: «Tasavvuf, Hakk'ın seni senden öldürmesi, kendisi ile diriltmesidir.»

16 Buhârî, Rikak, 138.

edildiği üzere, Yusuf peygamberin güzelliğini gören Mısırlı kadınlar kendilerini unuttukları için meyve yerine ellerini kesmişler, bunun farkında olmamışlardı. Sonra «Hâşâ, bu beşer değil bir kerim melektir, dediler.»¹⁷ Yusuf melek değil beşer idi. Bu, nihâyet mahlûkun bir mahlûk karşısında kendinden geçmesidir. Ya Allâh'ı müşâhede eden nasıl olur?¹⁸

Allah'da fânî olan, onun müşâhedesi ile kendinden geçen sûfî de nihâyet «Lâ mevcûde illâllah» Allah'dan başka varlık yoktur, noktasına gelmiştir. İlk sûfilerdeki bu fenâ anlayışı, müteâkip devirlerde vahdet-i vücud adını almış, bu görüşün en önemli temsilcisi de İbn Arabî (v. 638/1240) olmuştur.

Şimdi de mutasavvıfların yaşayıp kabûl ettikleri vahdet-i vücûdun, İsmâil Fennî'den iktibaslarla izâhını yapmaya çalışalım :

«Vahdet-i Vücud, vücud (varlık) birliği demektir. Mutasavvıflara göre bizâtihi kâim olan vücud birdir. O da Hak Tealâ'nın vücûdudur. Bu vücud (varlık) vâcip, kadîm ve ezelîdir. Teaddüt, tecezzî, tebeddül, inkısam kabûl etmez. Onun şekli ve sûretî yoktur. Buna Mutlak Vücud da denir. Onun varlığı bütün kayıtlardan âzâdedir.»¹⁹

Burada *vücud* kavramına dikkati çekmek isterim : Vücud, varlık, var olmak demektir. Vahdet-i Vücud açısından bakılınca hiç bir şeye ihtiyâcî olmayan, her türlü kayıttan âzâde, varlığı kendisinden olan bir tek varlık (vücud) bulunmaktadır. O da Cenâb-ı Hak'tır. Onun dışında her varlık bir başka şeye muhtaçtır. Onun için gerçek varlık değil, izâfî veyâ mecâzî varlıktır. Mutlak Vücuddan murad Zât-ı İlâhî'dir. Bu anlayış vahdet-i vücûdun temel unsurudur.

İsmâil Fennî'ye devâm edelim : Cenâb-ı Hak zâtı itibâriyle değil, fiil ve sıfatları itibâriyle, mutlak oluştan çıkmaksızın, asla tebeddül ve tegayyür etmeksizin tezâhür ve tecelli etmektedir. Bu itibarla eşyâ ona aynadır. Mükevvenâtın hepsi Allâh'ın varlığı ile kâimdir. Allâh'ın isimlerinden biri de «Kayyum»dur. Bunun mânâsı, zâtı ile kâim ve başkalarını da kıvâma getiren, var eden, ayakta tutan, demektir. Teaddüd ve kesret bu

¹⁷ Yusuf Sûresi, 31.

¹⁸ Kuşeyrî, s. 159.

¹⁹ İsmâil Fennî, *Vahdet-i Vücud ve Muhyiddin Arabî*, s. 4, İst. 1928.

varlığın tezâhürlerinde olup, kendisi bunların hepsinden münezzehtir. Nitekim, güneş ışığı bir olduğu hâlde renkli camlardan aksettiği vakit, muhtelif renklerde görülmektedir.

Vücud (mutlak vücud) yaratılmış değildir ve mahlûk için vasıf da olamaz. Vücûd'u vücud olmak itibâriyle kimse bilemez.

Hakâik-i eşyâ kendiliklerinden, kendi kendilerine sâbit değil, vücûd-ı Hak'la sâbittir. Onların aslı ademdir ve onlar dâimâ bu aslı hâlleri üzeredir. Eşyâ ve mevcûdâtın yoğun ve hattâ mevcud görünmeleri akıl ve duyulara göredir.

Kâne'llâhu ve lem-yekün şey'ün gayrehu «Allah vardı, ondan başka bir şey yoktu.»²⁰ hadis-i şerifindeki mânâ dâimdir. Mutasavvıflar arasındaki *El-ân kemâ kân* «Şimdi de olduğu gibidir» ifâdesi bu mânâyâ işâret eder.²¹

Kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellisinden ibârettir. Ancak bu tecellinin nasıl vukûa geldiğini Allah'dan başka kimse bilemez. Hakîki vücud bir olmakla berâber, tecelli esnâsındaki zuhûru ile mümkinat üzerine yayılır. Fakat mümkinat ile ihtilât etmez, karışmaz ve onlara hulûl etmez. Bu teallûk bâki kaldıkça mümkinâta mecâzen mevcud denir²². Bu mecâzî varlık, Hakk'ın varlığı ile kâim ve onun tecellisi olmakla berâber, müteayyin mütayyenden başka ve her türlü noksanlık sıfatından münezzehtir ve beridir²³. Yâni bütün kâinat Cenâb-ı Hakk'ın tecellisi olmakla berâber, onun kendisi, cüz'ü, veyâ parçası değildir. Ağaç çekirdektendir, fakat çekirdeğin kendisi değildir. Esâsen ondan başka gerçek varlık yoktur.

3 — Gazzâlî ve Vahdet-i Vücud :

Vahdet-i vücud konusunda anlatılmak istenen bu hususlarla Gazzâlî (v. 505/1111)'nin *Mışkâtü'l-Envâr*'ında yer alan aşağıdaki fikirler, bize göre tam bir uyum hâlinindedir :

«Vücud ikiye ayrılır: 1 — Varlığı kendi zâtından olan; 2 — Varlığı başkasından olan. Varlığı başkasından olanın varlığı kendi nefsi ile kâim değil emânettir, ariyettir. Bu varlık, zâtı yönünden ele alınınca sırf ademden başka bir şey değildir. Bunun vücûdu ancak başkasına izâfetle vardır; fakat gerçek

20 Ahmed b. Hanbel, C. II, s. 431.

21 İsmâil Fennî, a.g.e., s. 5 vd.

22 Ferid Kam, *Vahdet-i Vücud*, s. 105, İst. 1331.

23 İsmâil Fennî, *Lügatçe-i Felsefe*, s. 489, İst. 1341.

varlığı yoktur. Demek ki gerçek varlık Allah Tealâ'dır. İşte ârifler buradan mecaz çukurundan hakîkatin zirvesine yükselir. Mirâcını tamamlar, açık bir müşâhede ile görürler ki varlıkta Allah'dan başka bir şey yoktur ve *Onun vechinden başka her şey helâk olucudur*, yokluğa mahkûmdur.»

«Her şeyin iki yönü vardır, biri Rabbine biri kendine âittir. Şey, kendi vechi itibâriyle ademdir, Allâh'a âit yönü itibâriyle varlıktır. *O takdirde Allah'dan ve onun vechinden başka mevcud yoktur.* Âriflerin, Allâh'ın «Bu gün mülk kimindir? Tek ve Kahredici olan Allâh'ın!»²⁴ hitâbını işitmeleri için kıyâmetin kopmasına lüzum yoktur. Belki bu nidâ onların kulaklarından aslâ ayrılmaz.

«Ârifler, hakikat semâsına çıktıktan sonra tek gerçekten başka bir varlık görmediklerinde ittifak etmişlerdir.»²⁵

Bu satırlar karşısında, Gazzâlî'de vahdet-i vücud düşüncesinin bulunmadığını söylemek nasıl mümkün olur, anlamak zordur.

4 — Konunun Bünyesindeki Güçlük :

Vahdet-i Vücud mes'elesi ya felsefi veya tasavvufi açıdan incelenene gelmiştir. Münâkaşaların asıl kaynağını teşkil ettiğini sandığımız felsefi yönü, konumuzun tamâmen dışındadır.

Aslında tevhid ve fenâ fillâh çizgisini tâkip edince, hemen anlaşılmaktadır ki, vahdet-i vücud mükâşefât-ı kalbiyeye dayanmaktadır ve her şeyden önce bir hâl işi olmak lâzım gelir. Hâl sâhiplerinin hâlini anlamak için o hâle mahal olmak şarttır. Onun için vahdet-i vücûdu sözle anlatmak aslında güç bir iştir. Her hangi bir ülke hakkında, sâdece harîta üzerinde bilgi vermeğe benzer. Bu, akıl üstü bir konudur. Tasavvufta ise, hakîkate ancak keşf ve müşâhede ile erişilebilir.

Yıldızlı bir gecenin sonunda güneşin doğması ile yıldızlar nasıl kaybolursa, kendini Hakk'ın muhabbeti ve müşâhedesinde kaybetmiş ârif için de Hakdan başka her şey yok olur. Hâl böyle olunca sûfiler «Lâ mevcûde illâllah» demişlerdir. Fakat bununla var olan her şey Cenâb-ı Hak'dır mânâsını murad etmemişlerdir.

24 Mü'min Sûresi, 16.

25 Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envar*, s. 57, Kahire, 1964.

Ehl-i vahdet, Cenâb-ı Hakk'ı müşâhede etmiş, gördüğünü *Vücud*'dan başka bir kelime ile ifâde edememiş, kesret ehli ise onların *Vücud* tâbiri ile, maddî vücûdu kasdettiklerini zannederek, onu bir türlü Allâh'ın şanına lâayık görmemişlerdir. Ferid Kam'ın tâbiri ile, o müşâhede nerede, onu red için iltizâm edilen bu mücâhede nerede! ²⁶

NETİCE :

Anlatmağa çalıştığımız ölçü içindeki vahdet-i vücud fikri, yabancı bir menşee dayanmayıp, İslâm Tasavvufunun kendi mahsûlüdür. İlk sûfilerde adı belki vahdet-i vücud değildir, fakat tevhîdin en üst seviyede yaşanması ve fenâ fillâh, vahdet-i vücûdun özünü ihtivâ etmektedir. Örnek olarak, Cüneyde'l-Bağdadi ve Gazzalî'den aldığımız cümleler bu durumu açık seçik göstermektedir.

Mutasavvıfların ulaştıkları vahdet-i vücud inancı, lâf kalabalığı veya fantezi kabilinden izahlar olmayıp önemli bir temele dayanmaktadır. Bu da varlığı tamâmen Cenâb-ı Hakk'a tahsis etmek sûretiyle, mecâzî varlıklara ancak lâayık oldukları kadar değer verip, bütün mevcûdiyetiyle tek gerçek varlığa yönelerek, kâmil mânâda bir kulluğu gerçekleştirmek gayesidir.

Böyle bir vahdet-i vücud görüşünün, hiç bir zaman fatalizm (cebriye) mesleki ile birleşemeyeceği âşikârdır ²⁷.

²⁶ Ferid Kam, a.g.e., s. 117.

²⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Târihi*, C. I, s. 159, İst. 1932.

RODOS
ve
MURAT REİS ŞEHİTLİĞİ *

M. Kâmil DÜRÜST

Yavuz Sultan Selim, ölümünden evvel Şehzâdesi Kânûnî'ye, İmparatorluğun emniyeti için Belgrad ve Rodos'u almasını tavsiye etmişti. Gerek Rodos, gerek Belgrad, Hristiyan hükümdarların istedikleri zaman, karada ve denizde Osmanlı İmparatorluğu'nun en nâzik damarlarına hücum ettikleri önemli iki kapı idi.

Kânûnî Sultan Süleyman, zamânı gelince Rodos'ta bizzat ordusunun başına geçmiş, üç katlı muhkem kalenin şiddetli mukâvemetini, Türk ordusunun mucizeler gösteren iman ve teknik gücü ile yenmişti.

20.12.1522 günü San Ciovani Kilisesi'nin çan kulesi, Ezan-ı Muhammedi'nin ve Kelime-i Tevhid'in arşa yükselen üssü olmuş, bu târihten itibaren de Rodos, tamâmı ile Türkleşmiş, Darü's-selâm, yâni sulh diyârı hâline dönüşmüştü.

Kânûnî, Ada halkına yumuşak muâmele etmiş ve Ada'dan ayrılırken de bilhassa, adâlet ve müsâvatla idâre edilmesini istemişti. Aynı zamanda, Rodos'un imârına âit ilk emirnâmeyi de yayınlamıştı. Şöyle ki :

* Hermes Balducci, Rodos'ta Türk Mîmârîsi, T.T.K., Ankara, 1945' Celâleddin Rodoslu, Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Târiht Simâlar, Ankara, 1945.

İsmâil Hâmî Danişmend, Osmanlı Târihi Kronolojisi, İstanbul.

«Bir medrese ile bir imâretin tesis ve idâmesi ef'ali haseneden olmakla... ol sûretle ferman ederim... ve beş câminin, dînimiz ahkâmının icrâ ve îfâsına tahsîs edilmesini emreylerim.» demişti.

Osmanlılar, hâkimiyetleri altına aldıkları Balkan ve Arap ülkelerinde olduğu gibi, Rodos'u da Türk mimârî eserleri ile donatmışlar, târihi ve san'at değeri olan yapıları onarmışlar Türk kültürünün maddi ve manevî varlığını Ada'ya, bugün bile görebileceğimiz gibi, nakş etmişlerdi.

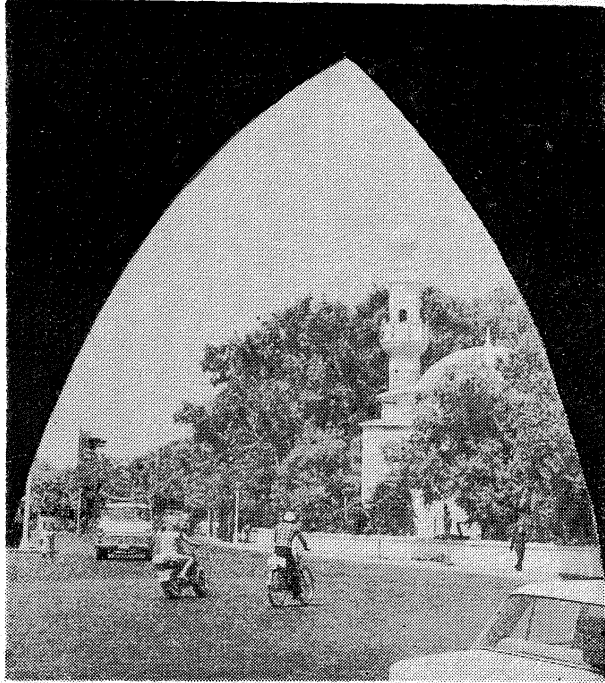
Rodos'a yaklaşırken sâhile bir çelik şerit gibi çekilmiş kalelerin üstünde sıralanan kubbeler - minâreler ve saat kulesi, bir şehâdet parmağı misâli Ada'nın Türklüğünü tasdik eder gibi görünmektedir.

Rodos, Trablusgarb harbi sırasında 1912'de İtalyanlar tarafından işgâl edilmesine kadar, üçyüz doksan sene, Türk hâkimiyetinde hür olarak yaşamıştır.

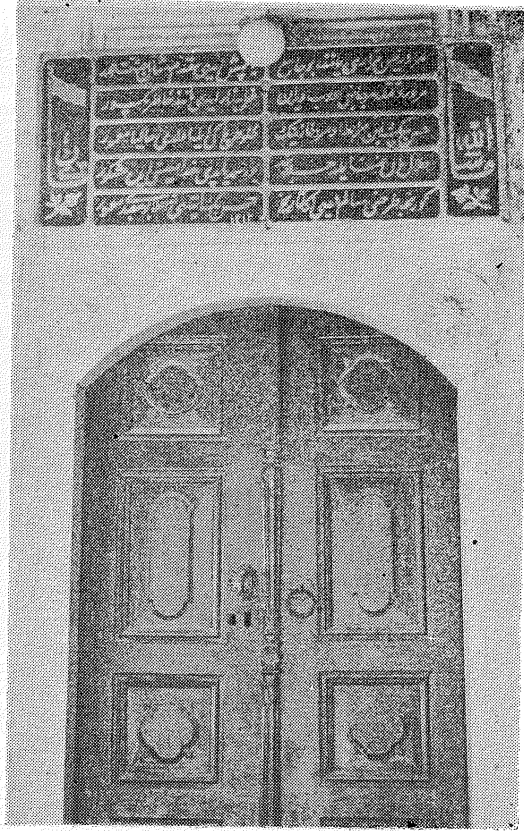

Murat Reis Kabristanı (Rodos, 1981)

Şehre girince; insan, kendini Roma, Bizans ve Rodos Şövalyelerinin târihi yapılarından meydana gelmiş bâzan pitoreks ve mütevâzî, bâzan sert ve ihtişamlı bir dekor içinde bulur. Bu yapılar arasına serpilmiş çeşitli Türk eserleri, târihi yapılar ve hâtıralar, çevrenin sertliğini yumuşatmakla özlenmiş bir ruhâ-

Murad Reis Cami'i (Rodos, 1981)

Murad Reis Cami'i Kitâbesi (Rodos, 1981)

nilik yaratmaktadır ki bunlar cāmiler, mescitler, tekkeler, türbeler, kütüphâneler, hamamlar, şadırvanlar, çeşmeler ve kabristanlardır.

Eski çağlardan bu yana, ikliminin yumuşaklığı ve tabii güzellikleri ile meşhur olan Rodos, pek çok ünlü Türk ve Yabancıların ziyâret ve ikâmet ettikleri bir yer olmuştur. Bunlar arasında bulunan ilim ve fen adamlarının, şâir, edip ve sanatçıların sayısı binlercedir. Ve bunlar tarafından pek çok eser meydana getirilmiştir.

Bir makâlenin hacmine sığmayacak olan Rodos için kitaplar yazmak gerekir. Bu sebeple biz de ancak Rodos'taki Murat Reis Kabristanından kısaca bahsedebileceğiz.

Murat Reis mezarlığı, Mevkii Câmii Tekkesi, Türbeleri ve nefis işlemeli mezarları ile âdetâ bir açık hava müzesi ve anıtkabirdir.

İtalyanlar 1912'de Rodos'u işgâl edince, Ada'nın istikbâlini turizm de görmüşler ve daha o târihlerde turizme yönelik çalışmalara başlamışlardır. Büyük oteller, güzel plâjlar, zengin parklar, turistik yollar meydana getirmekle berâber târihi zenginlikleri olan Eski Çağ, Orta Çağ, Lâtin, Bizans ve Şovalyelere ve Türklere âit kıymetli târihi eserleri onarmışlar, yaşamalarına önem vermişlerdi. Fakat Ada'nın imârını, kendi görüş ve politik düşüncelerine dayalı yürüttüklerinden bâzı târihi eser niteliğindeki câmi, mescit, türbe, çeşme v.b. binâları yokermişler, pek çok mezarlığı da ortadan kaldırmışlardır. Ancak Murat Reis Kabristanının Rodos'un en güzel yerinde Büyük Güller Oteli ile hükûmet konağı arasında ve deniz kıyısında bulunmasını pek çok târihi mezar ve türbeleri ihtivâ etmesini önemli turizm üniteleri olarak kabûl etmişlerdir. Bu sebeple de Sandukaları, Türbeleri tâmir etmişler Câmii ibâdete açmışlar, hattâ câminin imam ve hatîbinin, Türk idâresinde olduğu gibi «Murat Reis Dergâhı Postnişini» ünvânını kullanmasını, Rodos Evkaf İdâresi nezdinde teşvikte bulunmuşlardır.

Ada'daki bu turizm hareketi tutarlı olmuş, ikinci dünyâ savaşıdan sonra Ada'ya sâhip olan Yunanlılar da aynı turistik siyâsete devâm ederek büyük başarı ve kazanç sağlamışlardır.

Bugün Ada'ya gelen turist sayısı yılda yüzbine yaklaşmaktadır. Bunların hemen hepsi, Ada'nın ve şehrin en güzel köşe-

sini süsleyen Murat Reis Kabristanını da görürler. Meraklı olanlar dışarıdan görmekle kalmazlar, içeriye girerek câmi ve haziredeki türbeleri, mezarları ve tekkeyi dikkatle incelerler.

Murat Reis, bilindiği gibi, Kânûni Sultan Süleyman devrinin büyük Türk Denizcilerindendir. Barbaros Hayrettin Paşa, Sinan Paşa, Pîrî Reis ve Seydi Ali Reis gibi ünlü Türk amiral ve kaptanları ile birlikte önemli deniz savaşlarında bulunmuştur.

Murat Reis'in doğduğu yer gibi, öldüğü yer de bilinmemektedir. Bir rivâyete göre Kıbrıs'da ölmüş, vasiyeti üzerine nââşı Rodos'a getirilmiştir. Diğer bir rivâyette ise M. 1609 - 10'da Rodos'ta ölmüştür. Türbe kapısındaki kitâbeden, gazâda öldüğü anlaşılmaktadır.

**Yüz sür der-i Murâd'a fers et ruh-i niyâzı
Seyret ne zî keremdir ol şâh-ı dil-nüvâzı
Kıldı gazâda rihlet bin on sekizde Nâfi
Târih-i tâmı oldu ol demin lâfz-ı Gâzi**

Şuarâdan Sâmi Muhyi de «Murat Reis teveffa» diye bir târihi terkiib söylemiştir.

Türbenin yanında bulunan câmi, 1622'de Ebûbekir Paşa tarafından, deniz kıyısında bir çeşme ile birlikte yaptırılmıştır. Fakat zamanla harap olduğundan 1797'de Murâbit Hasan Bey tarafından tâmir edilmiştir.

Vaktiyle her millete mensup gemiler Rodos önünden geçerlerken top atmak, sancak çekmek sûretiyle Murat Reis'in Türbesini selâmlarlarmış.

Murat Reis Osmanlılar zamânında ve hâlen de, hem müslim ve hem de gayri müslimler tarafından kerâmetleri zâhir olmuş bir ermiş kişi olarak kabûl edilir, buna âit de pek çok menkabe anlatılır. Bu bakımdan da türbesi bir adak mahalli olmuştur. Bu an'ane bugün de devâm etmektedir.

Türbe içindeki bir levhada şu kıt'a yazılıdır.

**İhlâs ile sığın gel bu dergeh-i Murâd'a
Nâil olursun elbet sen de bir gün murâda
Der-i necâtı bulmak fülk-i hulûsa muhtaç
Kıl bâdibân-ı azmi bu lüccede küşâde
Ey dil sükûtilikten aşk-ı niyâza gel kim
Hem dem Reis'in olsun feyzi sana ziyâde**

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'a Osmanlı ordusuna bir nefer olarak giderken Rodos'a uğrayıp Murat Reis'i ziyâret etmiş Napolyon Bonapart'ın Türk askerlerine mağlup olmasını aynı zamanda siyâsi düşüncelerinin, kuvveden fiile dönüşmesini dilemiştir. Napolyon mağlup olmuş ve Mehmet Ali Paşa da önce Mısır vâlisi, sonra da yarı bağımsız bir kral olunca tekkeye ihsanlarda bulunmuştur.

Hıdiv İsmâil Paşa da (1863 - 1879) Hıdivliğin babadan oğula geçmesini temin için İstanbul'a Pâdişah'tan fermân almağa giderken, Rodos'a uğramış Murat Reis'i ziyâret etmiştir. Mazanadan olduğu sanılan Postnişin İstanköylü Şeyh Ishak Efendi'nin duâsını almış ve ayrıca bir istihâre ricâsında bulunmuştur. Ertesi gün Şeyh Efendi Paşaya,

— Paşam, İstanbul'da isteğinizi başaracak ve memnûn olarak avdet edeceksiniz, buyurmuştur. İstihâre doğru çıkmış Mısır Hıdivliğinin babadan oğula geçmesi kabûl edilmiştir. İsmâil Paşa bir Hıdiv fermânı ile tekkeyi tâmir ettirmiş her ay da yirmi İngiliz lirası tahsis etmiştir. Bu tahsisat Kral Fâruk'un tahttan indirilmesine kadar Mısır mâliye bütçesinden ödenmişse de sonradan Abdül Nasır idâresi tarafından kesilmiştir.

1900 yıllarında, henüz veliaht olan «Sabık İtalyan Kralı» Victorio Emanuele III. Akdeniz seyahatine çıkmış Rodos'a uğramış ve Murat Reis Türbesini de ziyâret etmiştir. Türbe parmaklıklarına bağlı bulunan mendil ve kumaş parçalarının neye işâret olduğunu sormuş, o zamânın postnişini olan Şeyh Abdullah Efendi, Murat Reis'in velâyetinden bahsederek her başı sıkılan nice murâdı olan kişiler buraya gelir, isteğinin olması için dua edip adakta bulunur ve mendilini parmaklığa bağlar, diye anlatır. Veliaht bu kere Reisin şimdiye kadar ne gibi kerâmetleri olmuştur diye sorar. Âlim ve pek nüktedan olan şeyh efendi gülümseyerek :

— Zat-ı Devletlerini İtalya'dan buraya getirip kendini ziyâret ettirmesi velâyetlerine bir delil sayılamaz mı?

— Siz de inşâallah murâdınıza erersiniz diyerek sorusunu nâzikâne ve ârifâne cevaplandırmış olur. Veliaht bunun üzerine cebinden «Savoie» armasını taşıyan bir ipek mendil çıkartarak sandukanın parmaklığına bağlar. Nasıl bir manevî cilvedir ki, Veliaht, (Bir rivâyete göre) henüz Rodos'tan ayrılmadan babası

olan Kral Umberto'nun İtalya'da öldürüldüğünü ve kendisinin tatha geçirildiğini öğrenir.

Aradan 28 yıl geçer bu arada Ada, Osmanlılar'dan İtalyanlara geçmiştir, ve yıl 1928'dir. Victorio Emanuele bu kere İtalyan kralı olarak Rodos'a gelir. Yine Murat Reisi ziyâret eder ve Şeyh Abdullah Efendi'yi arar vefât ettiği bildirildiğinde kabirini ziyâret eder ve resmî tâzimde bulunur.

Rodos Osmanlı İmparatorluğunun parlak devirlerinde devlete ilticâ eden hükümdar ve mevki sâhibi kişilerin ikâmet yeri, son devirlerde de bir sürgün mahalli olmuştur. Bu zevâtın bir kısmı ölünceye kadar Ada'da ikâmete mecbur oldukları gibi, bir kısmının da ölümleri burada olmuştur. Bunların çoğu arzûları üzerine rûhâniyetine ve kutsiyetine inandıkları Murat Reis kabristanına gömülmüşler, hatâ ve sevapları ile âhirete intikâl etmişlerdir.

Kabristan bugün maalesef harab bir durumdadır. Pek çok mezartaşı kırılmış pek çoğu da yok edilmiştir.

Mevcutlar içinde tesbit edebildiğim tanınmış kişiler şunlardır.

Rodoslu Memi Paşa (Zincirli Dede) Donanma	
Kumandanı	Ö.M. 1717
Mehmet Redif Paşa (Serasker)	M.Ö. 1907
Abdülkerim Paşa (Serdâr-ı Ekrem)	Ö.M. 1886
Mehmet Râmi Paşa (Sadrâzam)	Ö.M. 1710
Yusuf Paşa (Sadrâzam)	Ö.M. 1718
Haşmet (Şâir, Heccav)	Ö.M. 1774
Sencar Havvaş Bey (Kürt Ümerâsından)	Ö.M. 1897
Sait Bey (Mısır Mâliye Nâzırlarından)	Ö.M. 1875
Câfer Bey (Kânûni'nin Başbuğlarından)	Ö.M. 1558
İsmâil Ağa (Şeyhü'l Harem)	Ö.M. 1640
Şah Sâfi (Mülteci İran Şâhı)	Ö.M. 1753
Şâhin Giray II (Kırım Hanlarından)	Ö.M. 1787
Canbek Giray (Kırım Hanlarından)	Ö.M. 1636
Fetih Giray (Kırım Hanlarından)	Ö.M. 1665
Saâdet Giray (Kırım Hanlarından)	Ö.M. 1696
Beyzâde Sultan (Kırım Hanlarından Kaplan Giray'ın Annesi)	Ö.M. 1714

FÂTİH SULTAN MEHMED, RÖNESANSLA OLAN İLİŞKİLERİ VE KİTAPLIĞI *

Yazan : Emil JACOBS
Tercüme : Hüseyin ZAMANTILI

TAKDİM :

Aşağıda, Emil Jacobs'un Leipzig'teki Müsteşrikler Konferansından hemen sonra 2.10.1921'de, Alman Kitap ve Yazı Müzesi'nde verdiği unutulmaz konferansın metni bulunmaktadır. Yazar, bundan bir müddet sonra «Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel. I. c. (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, philos.-histor. Klasse, Jahrgang 1919, 24, Abhandl., Heidelberg 1919-1922)» adlı, bütün teferruatıyla tanıdığı Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin târihi üzerindeki araştırmayı yayınlayarak, bu hususta mevcut mâlûmâtın ne derecede mübâlâğalı olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma 150 sayfa kadardır. Roman kadar akıcı bir üslupla yazılmış olmasına rağmen, her cümlesi uzun ve yorucu araştırmaların mahsûlüdür. «Fâtih'in Batı Medeniyetine ve İtalyan Rönesansına Bakışı» mes'elesi yazarı epeydir meşgûl etmekteydi. Hattâ araştırmanın ikinci kısmında bu mevzûu Fâtih'in kütüphanesindeki Avrupa ve Yunan kaynaklı eserlerin ışığında ele almayı düşünüyordu. Ancak, yazar çok hassas ve uzun vâdeli çalışıp, ayrıca en ufak bir belgeyi bile tetkik etmeden bırakma-

* Oriens Dergisi, cilt II, 6-31 s., 1949.

dığından hedefi kısmen gerçekleşti. Bugünkü konferansta verilen bilgi, yeni araştırmalarla demode olmadığından, ilmi bir çalışma için mevzû olarak seçilebilir. Yazıda, umûmî olarak ele alınan, Fâtih'in Batı dünyâsı ile olan münâsebetlerinin bâzı mes'eleleri, Emil Jacobs tarafından daha teferruatlıca incelenmiştir. İlk çalışmalar şunlardır :

1. Zur Datierung von Berlinghieri's Geographia (Berlinghieri'nin coğrafyasının yazılış târihi hakkında), Gutenberg-Festschrift, Mainz, 1925, 248 s. ff.

2. Die Mehemed-Medaille des Bertoldo (Bertoldo'nun Fâtih Madalyonu), Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen, Cilt 48 Berlin, 1927, 1-27: Metine âit dört şekil vardır.

3. Cyriacus von Ancona und Mehmet II. (Ancona'lı Cyriacus ve Fâtih), Byzantinische Zeitschrift, XXX. Cilt, Leipzig, 1929, Heisenberg-Festschrift, 197-202 s.

4. Büchergeschenke für Sultan Mehemed II (Fâtih'e hediye edilen kitaplar), Festschrift für Georg Leyh (Leipzig, 1937), 20-26. s.

Maalesef yazar bu sâhada başka da birşey yapmamıştır. Hattâ bâzı noktalarda itirazda bulunduğu, Adolf Deissmann'ın «Forschungen und Funde im Serai (Berlin - Leipzig) 1933» adlı kitabı bile, onu Topkapı Sarayı hakkındaki incelemelerinde daha velud bir çalışmaya teşvik edememiştir. Zamanla yorgun düşen gerçek hümanist yazar, sonunda ölümün pençesinden kurtulamadı. Tâlih onu, çalışma hayatının en büyük bir kısmını geçirdiği, Berlin Devlet kütüphanesinin haraboluşunu görmekten korudu; 18 Mart 1940'ta hayâta gözlerini yumdu. Berlin'deki evinin bombalandığını da görmedi. Ayrıca Leipzig'teki husûsî kütüphanenin 4 Aralık 1943'te yandığını da tâlih ona göstermedi. Kütüphanesindeki bütün belgeler Devlet Kütüphanesine devredildi.

Franz Babinger
München, Noel 1948

İstanbul düşmüştü. 29 Mayıs 1453 sabahı Osmanlı Ordusu Bizans imparatorluğunun sarayını zaptetmişti.

Bu Doğu Roma'nın sonu demektir. Daha birkaç gün önce gölge bir hükümdârın mecâlsiz eliyle yönettiği, harâbeye dönmüş imparatorluk, fethedildi. Dört gün sonra da genç pâdişah II. Mehmet şehre girdi. Dünyâ târihinde yeni bir çağ başlıyordu. Bu çağı başlatan adamın, bilhassa târihi değerini belirten bir biyografisi henüz yazılmamıştır.

Fâtih'in üstün zekâsı, çelik gibi irâdesi ve azmi ile gösterdiği dehâ kimsenin münâkaşa edemeyeceği bir gerçektir. Onun dünyâyı değiştiren kahramanca icrâatı, harpleri ve Devlet-i Aliyye'nin büyümesi yeteri kadar incelenmiştir. Ayrıca devlet idâresinin kuruluşu, yapısı ve aldığı tedbirler kâfi derecede tetkik edilmiştir.

Ancak şahsiyeti, tabiatı, karakteri, gördüğü eğitim, dış görünüşü ve davranışları hakkında pek fazla bir bilgimiz yoktur. Bu henüz ele alınmamış bir mes'eledir. (Bu hususta o devrin Osmanlı kaynakları da yeterli olmadığından vereceğimiz bilgi tam tatmin edici olmayacaktır.) Her ne kadar bu husustaki mâlûmâtımız az da olsa, Fâtih Sultan Mehmet'in Rönesans devri İtalya'sı ile olan ilişkilerini kaba hatlarıyla çizmek mümkündür.

Fâtih'in Batı'daki ateşli hayranlarından Voltaire, Sieur G. Guillet'nin 1681'de onu lekelemek için neşrettiği «Histoire du règne de Mahomet II.» adlı eserini kasdererek, takdirini kazanmış bu büyük kumandan hakkında çıkarılmış «Korkunç Masallar» ve «Tiksindirici Yalanlar»dan haklı olarak şikâyet etmekteydi. Yazar «Milletlerin Davranış ve Düşünüşleri Üzerine Bir Deneme» adlı eserinde «Gentile Belli'nin, önceleri Venedik'teki Layord koleksiyonunda, sonra da Londra'daki National Gallery'de bulunan tablosu herkes tarafından yeterince bilinmektedir.» diyordu. Bu tablo aslında en mükemmel portrelerden biridir. Fâtih Sultan Mehmed'in bu eser dolayısıyla, yani 1400 - 1450 arası, İtalya'sının ressamı ile olan münâsebetleri, aynı devrin diğer İtalyan sanatçılarıyla olan temaslarından önce araştırılmaya başlanmıştır. Resmin kalitesinin, mevzûunun ve san'atkârın şahsiyetinin burada mühim bir rol oynadığını görüyoruz. Louis Thuasne sathî, ama ilgi çekici olan eserinde, Bellini'nin Fâtih'in sarayındaki ikâmetini ve faâliyetini anlatmış, J. v. Karabacak ise, İstanbul'daki Batılı sanatkârlar hakkında geniş araştırmalar yapmıştır. Hch. Glück'ün, bu sâhadaki çalışmalarını ilgililerce beklenmektedir. Henüz yapılacak çok iş vardır. Burada sadece Constanzo Bellini, Bertoldo gibi san'atkârları ve eserlerini bilmek yeterli değildir. Fâtih'in sarayına ne sebeple çağırıldıkları da araştırılıp bulunmalıdır. Bu husustaki yapılmış bütün eski hatâlarda böylece ortaya çıkacaktır. Muhakkak ki, 1400 - 1450 (Quattrocento) devri san'atkârlarından

kaçının daha İstanbul'a geldiği ve hangi şartlarda ne gibi faaliyet gösterdiği açıklığa kavuşacaktır. Meselâ Matteo de Pasti, birçoklarının — bu arada J.V. Karabacek'in — iddialarının aksine, hiç İstanbul'a gelmemiştir. Fâtih'in isteği üzerine Rimini'li Malateste bu san'atkârı pâyitahta göndermiş, ancak Girit'de Venediklilere esir düşmüş, İstanbul'a varamamıştır. Buna mukâbil, 1465 senesine kadar kendisi hakkında hiçbir mâlûmatımız olmayan Filarete diye anılan Averulino, bu senenin ortalarında İstanbul'a gitmeye karar vermiş, her hâlde orada da ölmüştür.

Fâtih'in Rönesans edebiyatçıları, İtalyan hümanistleri ve klasik eski çağın Avrupa'ya dönüşü devrindeki yazarlarla alâkasını bugüne kadar maalesef kimse incelememiştir. Pâdişâh'ın bu edebiyatçılara karşı tutumu ne idi? Bu münâsebetlerden elimizde meselâ Topkapı Sarayı'ndaki kitaplar ve yazma eserler gibi vesika var mıdır?

Sultan II. Mehmed İstanbul'u aldığı anda, Bizanslı bir târihçinin de dediği gibi, çocukluk devresi yeni geçmiş, Osmanlılığın en sâdık temsilcisi, müthiş bir azim sâhibi ve gerektiğinde herkese karşı sert ve şiddetli olabilen bir delikanlıydı. Harplerde muazzam başarılar kazanan bu genç adam, yaşadığı cemiyetin de en kültürlü ve münevver kimseleri arasındaydı. İslâmî ilimlere ve edebiyâta olan sevgisini, sâdece âlimlere ve şâirlere her bakımdan yardım etmekle göstermiyor, fakat bizzat kendisi de ilim, edebiyat ve san'atla meşgûl oluyordu. İstanbul'da her türlü İslâmî eserin mevcut olduğu pek çok kütüphâne yaptırması, ayrıca, «Fâtih Sultan Mehmed'in şahsî Kütüphânesi» için yazılmış sayısız el yazması eserin mevcûdiyeti bu zihniyetin açık delilleridir. Birinci hâfız-ı kütüplüğe, hür fikirliliği ile meşhur olup, sonradan öldürülen matematikçi ve astronom Molla Lutfi'yi getirmiştir. İstanbul'un İslâm Âleminin kültürel merkezi olması için ilk çalışmaları yapan da yine Fâtih Sultan Mehmed'tir.

Ancak onun, diğer Osmanlı padişahlarından çok farklı olan yeni bir yönü vardı. Batı dünyasında gelişmeleri tâkibetmesi. Onda bu zihniyetin nasıl geliştiğini anlatmaya çalışalım. Bizans'la Türklerin birbirlerine tesirleri İstanbul'un fethinden çok öncelere dayanır. Ancak burada, ne bir asırdan beri devâm eden bu karşılıklı tesirî, ne de İtalyanların Orta-Doğu ile olan

ticârî münâsebetlerini geniş olarak izâh etmemiz imkân dâhilindedir. Bizans'ın feodal sistemi ile Orta-Doğu'da hristiyan ticâret şebekesinin nasıl işlediği genç şehzâde tarafından bilinmekteydi. Aslında İtalya'daki ilim, sanat ve edebiyattaki yenilikler her ne kadar, Ferrara-Floransa papazlar ittifâkında olduğu gibi, Bizans ile karşılıklı birbirlerine tesir ettilerse de umûmî olarak, Orta-Doğu'ya bir tesiri olmadı. Bu gelişmelerden Fâtih'in haber almasında bir kişinin rolü büyüktür.

Bu mes'ele üzerinde durmadan önce, II. Mehmed'in fikri ve ilmi dünyâsını, devrinde yaşamış bâzı kimselerin ifâdeleriyle tanıtmaya çalışalım. Bizans İmparatorluğunda yüksek mevki-ler elde etmiş ve şehrin düşüşünden sonra esir olmuş asilzâdelerden biri olan Yorgiyas Françes (Georgios Phrantzes), Fâtih hakkında şunları söylemektedir : «Mehmed müthiş azimli bir gençtir. Askerî ve sivil mes'elelerde hiç de yabancılık çekmez. Astronomiyi oldukça iyi bilir ve bizzat uğraşır. Büyük İskender, İmparator Augustos, Büyük Konstantin ve Büyük Teodosius hakkındaki eserleri, onları birden geçmek ve Devlet-i Aliyye'nin hudutlarını varlabilecek en son noktaya kadar genişletmek emeliyle okur. Aslında bu isteğinde de muvaffak olmuştur.» Bu sözler, İstanbul'un fethinden 15 yıl sonra yazılmış olup Fetih sırasında esir düşen Yorgiyos Françez'in o zamanki duyduklarına ve gördüklerine dayanmaktadır. Fâtih'in Yunan'ca bildiğine kesin gözle bakılıyor. Bizans'lı asilzâde Fâtih'in, devletin hudutlarını meşhur hükümdarların, askerî tecrübe-lerinden, fazla olarak kendi askerî ve sivil kabiliyetine dayanarak mümkün olduğu kadar genişletmek istediğini söylüyor.

Teferrûatta farklı olmakla berâber umûmî olarak benzer bir ifâdeyi, 1434'den beri, bir Venedik'li memur olarak Eğriboz adasında bulunan Niccolo Sagundino kullanmaktadır. 1438'de Ferrara - Floransa papazlar ittifâkında tercüman sıfatıyla bulunan Sagundino, 5 Temmuz 1453'te Fâtih'e gönderilen Venedik elçisine refâkat etmiş, ama, herhalde İstanbul'da uzun bir süre kalmamıştır. Çünkü kendisinin hemen sonra Venedik'ten Roma'daki Papa'ya Orta-Doğu mes'eleleri hakkında bir rapor vermeye gittiğini görüyoruz. Aynı vazifeyle 5 Nisan 1454 târihinden önce Napoli Kralı Alfons tarafından kabûl ediliyor. Kralın arzûsuyla hazırlanan «Türk Mes'eleleri» mevzûlu bir raporda II. Mehmed'in karakteri hakkında şunlar söylenmekte-

dir : «Pâdişah bütün bu bitmez tükenmez, çok yönlü ve aralıksız sürüp giden devlet idâreciliğinin yanında, ilim ve felsefeyle de uğraşmaya vakit bulmaktadır. Çok geniş bilgiye sâhip bir Arap filozofu her gün muayyen bir saatte gelerek Fâtih'e yararlı bâzı şeyler okumaktadır. Ayrıca onun en yakın çevresinde biri lâtin, diğeri Yunan asıllı iki hekim vardır. Bunların yardımıyla pâdişah eski Isparta, Atina, Kartaca... vs. târihlerini tetkik etmektedir. Ancak bunlar onu pek tatmin etmemiştir. Fâtih'in örnek aldığı kimseler Büyük İskender ve Julius Caesar'dır. Bu iki imparatorun târihini Türkçe'ye tercüme ettirmiştir. Bâzan kendi okur, bâzan da okutur. Bu sırada sanki kendinden geçer. Müthiş bir şöhrat hırsı ve ihtirasla onlar gibi olmayı ister»*. Françes'in söyledikleri ile Sagundino'nun raporu teferruatta farklı olmakla beraber, umûmiyetle aynıdır.

Bizans târihçisinin ve hümanist İtalyan diplomatının verdikleri bilgilerden başka, Venedik'li Giacomo Languschi'nin İstanbul'un fethinden biraz evvel kaleme alınmış bir raporu da mevcuttur. 1478 yılında Venedik'te kroniklerini tamamlayan Giorgio Dolfin bu rapordan şöyle bahseder. — Bu bölüm 1452/53 târihlerinde yazılmıştır. : Mehmet 26 yaşlarında olup - aslında 24 - sağlam bir karaktere sâhiptir. Boyu ortanın üzerindedir. Görünüşü ile insanda hürmet telkin etmekten ziyâde korku yaratır. Müthiş bir zekâ ve cömertlik belli başlı vasıflarındandır. Sebatlı ve cesâretli bir şekilde, Büyük İskender gibi şöhratli olmak için hedefine doğru ilerlemektedir. Hergün maiyetindekilerden Chiriago d'Ancona ve diğ. bazıları ona, Eski Roma ve başka târihlerden meselâ Diogenes Laertuis, Herodot, Livius, Quintus Curtius'un eserlerinden, yâhut papalara imparatorlara, Fransa krallarına ve Lombardlara âit kroniklerden pasajlar okurlar. Üç lisan bilir. Türkçe, Yunanca ve bu dillerin avam lisanı. En ufak teferruatıyla İtalya'nın coğrâfi durumu, Papa'nın ve İmparatorun hayatları, Avrupa'daki devletlerin

* Jacobs ve bu yazarlar ne kadar objektif olsa da, İslâmiyetin başarılı devrindeki birçok müslüman hükümdarların nefsi emmârelerini yenerek, kendilerini İlä-yı Kelimetullâh'a adanmalarını, Batı'da bir benzerinin olmayışından değerlendirememektedir. Bu bakımdan Fâtih'in birçok icrâatını ferdi zaafıla izâha çalışmaktadır. -Mütercim-

sayıları, hudutları ve büyüklükleri hakkında mâlûmât alır. Elinde, vilâyetleri bile gösteren bir Avrupa haritası mevcuttur. Askeri ve coğrafi mes'elelerle uğraşmaktan zevk duyar. En büyük arzusu büyük bir hükümdar olmaktır. Müthiş bir zeka ile mes'elelerin ağırlık noktasını bulmaktadır. İşte, hristiyan âleminin karşısındaki adam böyle biridir. «Sultan II. Mehmed'in bu açık ve kesin karakter tasvirine yazar, eski Venedik zekâsına yakışır bir görüş ve tecrübeyle, İstanbul'un fethinden politik değerlendirmesini ve neticelerini ilâve etmektedir. Süslü konuşmaların, yazarların ve şahısların hepsini bir kenara itsek bile, sadece Laguschi'nin, Fâtih'in fikri ve edebî cephesini açıklayan bu tasviri yeni bir ilmi araştırmaya temel teşkil edebilir.

Quattrocento'nun en enteresan şahsiyetlerinden biri olan, arkeolojinin kurucusu, kitâbe okuma ilmi, epigrafinin, cediti Ciriaco Pizzocolli veyâ Ancona'lı Cyriacus, Fâtih'in sarayını ve naiyetini tanıyanlardandır. Mesleği tüccarlık olduğundan çok seyahat etmesi hesabıyla, diğer Rönesans devri ilim adamlarından oldukça farklıdır. Onun devrine âit kitapları, sonra da eski eserleri tetkik ederlerdi. Ancak, onun ki gibi pratik hayatla yoğrulmuş bir zekâ evvelâ eski âbideleri tetkik edip sonra kitaplara gitmeyi düşünmüştür. Onun seyahat hâtıraları, âbide ve anıt krokileri, kitâbe kopyaları arkeoloji ve epigrafi hakkında yazılmış ilk eserlerdir. Kendisi büyük bir koleksiyoncu olup eski eserlerin yanında edebiyatla da uğraşmıştır. Birçok el yazması eser, özellikle Yunan el yazması kitapları vardır. Aynaroz (Athos)'daki bu tip eserleri ilk gören Cyriacos'dur. Sakız (Chios) adası tüccarlarından Cenovalı Andreola Giustiniani'nin kütüphanesindeki Rönesans devrinin en büyük koleksiyonlarından biri onun sâyesinde toplanmıştır. Cyriacos'un öncüsü sayılabilecek tek kişi Floransa'lı papaz Buendelmonti'dir. Râhip Girit'ten Ege adaları üzerinden gördükleri enteresan şeyleri tasvir edip resimlerini de çizerek İstanbul'a kadar seyahat etmiştir.

Ancona'lı Cyriacus, Languschi'nin raporundan da anlaşıldığı gibi, İstanbul fethedilmeden önce Fâtih'in sarayında bulunmuş ve Onunla birlikte şehrin zaptına iştirâk etmiştir. Pâdi-

şâhın yakın çevresinde olması, onun Batı san'at edebiyat ve kültürüne karşı tutumunu etkilemiştir *.

Cyriacus'un hangi târihlerde Pâdişâhın maiyetine alındığı kesinlikle bilinmiyor. 1448 senesi sonunda onun, bir pelepenez seyahatinden İtalya'ya döndüğünü biliyoruz. Haziran 1449 târihinde Cyriacus'u Ferrara sarayında Este'li Lionello'nun yanında görmekteyiz. Birkaç hafta sonra 21 Ağustos 1449'da Genova'nın Venedik'e tasviyesi üzerine, seyahate çıkıyor. Hedef olarak da — belki kasıtlı olarak — Batı ve Güneydeki memleketlerden söz ediyor. Ancak Ferrara'yı terkettiği zamanla Sultan II. Mehmed'i ziyâretiyle tekrar ortaya çıktığı zaman arasındaki dönemde seyyahın nerede olduğu meçhul.

1450 yılında Cyriacus şöhretinin zirvesindeydi. Hem tüccar hem ilim adamı olup ayrıca birçok «Hümanist» geçinen dilenci takımından olmadığından hükümdar saraylarının aranan bir misâfiriydi. Çok gezmiş, görmüş ve geçirmiş olması, entrikacı meşrepli olmaması, hoş sohbet mizâcı, Antik çağa merâkı dolayısıyla bir çok Eski Yunan sempatizanı ile mektuplaşması, hükümdarların ve prenslerin gurur ve kibirlerini hoşgörü ile karşılamaları her tarafta dost edinmesi için kâfi sebeplerdi. Hem Mistra'daki hem de İstanbul'daki Paleologların dostu olarak defâlarca saraylarında ziyâret etmişti. İstanbul'a 1418, 1425, 1444 ve 1446/47 senelerinde gelmiş olup üçüncü gelişinde uzunca bir süre kalarak hem saray hayâtının tadını çıkarmış hem de elinden geldiği kadar kroki çıkarmış, bu arada Ayasofya'nın içten ve dıştan planını çıkarmıştır. Son gelişinde ise burada Strabo-el yazmasının resminin bitimi için beklemiştir.

Türklerin mizâcını ve sosyal hayâtını da zamanla yakından tanımış olan Cyriacus önceleri Bizans sarayında olduğu gibi, fetihten sonra da Pâdişâhın huzûruna kolaylıkla kabûl ediliyordu. Sultan II. Murat zamanında bir kış Edirne'de geçirmiş olan bilgin-seyyah, 1444 Haziranında da Cenova elçisi Francesco Prapperio'nun maiyetinde sarayda kabûl edilmişti. Hattâ belki

* Fâtih daha şehzâdelik zamânında Manisa'da Latince, Yunanca ve Sırpça öğrenmişti. Dolayısıyla burada aslında büyük bir dâvâya hazırlanmış. Pâdişâhın bir fırsatı değerlendirmesi söz konusu olabilir. (Bak: Sâmîha Ayverdi, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, Cilt I, s. 273).

de daha o zaman Szegedin antlaşmasının ön çalışmalarının kaleme alınışında Osmanlı Devletini temsilen çalışmıştır. İki yıl sonra, 1446 ilkbaharında yine aynı hey'etle, ikinci defâ tahttan ferâgat ederek Manisa'ya çekilen Sultan II. Murad'ı ziyâretten sonra, Cyriacus bütün Osmanlı topraklarında serbest dolaşma izni almıştır. Bu sırada Edirne'de yeniçeri ayaklanması üzerine, Sultan Murat isyânı bastırmaya gider ve oğlunu da Manisa'ya gönderir. Cyriacus'un veliahtla, eğer daha önce Edirne'de onu görmemiş olsa bile, burada tanışmaması mümkün değildir.

Aslında onun Anconalı olması, hem Sultan Murat için hem de Fâtih'in nazarında müsbet bir özellikti. XII. asrın sonundan beri Ancona'lıların İstanbul'da iskân ettiği bir mahalle ile bir de kiliseleri vardı.

Venedik'in düşman sayıldığı her yerde, Venedik'in rakipleri Ancona'lılara ve Cenovalı'lara dost gözüyle bakılıyordu. Sultan Murat'la Venedik'liler arasında çıkan harpte Anconalı'lar Türklere önemli miktarda eski zırhlı teçhizat satmışlardı. Bu sırada bir çok Ancona'lı tüccarın yanında, bilhassa Gelibolu'da büyük bir mâlikânenin sâhibi olan Lillo Ferducci'nin pâdişaha önemli hizmetleri olmuştu. Bu politikanın İstanbul'un fethinden sonra Anconalı'lara birçok fayda sağladığını görüyoruz. Muhâsara sırasında Cenovalı'lar, Venedikli'ler, Floransalı'lar gibi, Anconalı'ların da büyük zarar görmelerine rağmen Lillo Ferducci'nin damadı Ancona Konsolosu Angelo Boldoni kendi gemisi ve mürettebâtı için eski serbestliğini elde etmiştir. Hattâ bu münâsebet Ancona'nın bağlı olduğu Papalıkla Türklerin arası açıldığı dönemlerde bile bozulmamıştır.

Cyriacus'un Fâtih'in sarayında ne kadar kaldığı bilinmiyor. Ancak 1454 ilkbaharında henüz orada bulunduğu kesin. Bunu bizzat kendisi, Francesco Filelfo'ya yazdığı bir mektupta belirtiyor. Filelfo, Milano'dan Fâtih Sultan Mehmed'e sunulmak üzere kaleme aldığı mektubunda, İstanbul'un fethi sırasında esir düşmüş kayın vâlidesi ile baldızlarının serbest bırakılması hâlinde, kendi imkânları ölçüsünde gerekli fidyeyi vereceği husûsunu Pâdişâha arz etmektedir. «Katibiniz Krisis mes'elenin teferruatını size izâh edecekler» demektedir. Bu katip Krisis ise Ancona'lı Cyriacus'tan başkası değildir. Krisis'in Türkçe mânâsı güreşçi (pehlivandır). Bu da Pâdişâhın dedesi

Sultan I. Mehmed'in lâkabıdır. Yunanca Kiryabos'un Krisis'e benzerliği Amirikios'un Amirutzis'e benzerliği gibidir. Kasıtlı olarak Filelfo, dostunun ismine, Sultan I. Mehmed'in lâkabına uygun bir şekil vererek Fâtih'e hoş görünmek istemiştir.

Daha sonra Cyriacus İtalya'ya döner. Tahmini olarak 1455 te bir rivâyete göre Cremona'da ölür.

İstanbul'un fethinden biraz önce başlayarak bir yıl müddetle Cyriacus, pâdişâhın en yakın çevresinde bulunmuştur. Fetih sırasında da Fâtih'in yanındaydı. Pâdişâha ne derece tesiri olduğu bilinmemektedir. Ancak tesiri olduğu muhakkak. Languschi onun için Pâdişâhın dostu demektedir ve vazifesi ona yabancı eserlerden parçalar okumaktır. Filelfo ona Sultan Mehmed'in «Gramatevs»i demektedir. Ancak bununla sekreter mi, yoksa yazıcı mı kastediliyor, bilemiyoruz. Yunanca'da Gramatevs'in «birisine kitaplardan, pasajlar okuyan» anlamına geldiğini, Attika Yunancası yazmaya özenen Filelfo herhâlde bilmekteydi. Ancak Bizans döneminden itibaren kelimenin bu anlamda kullanılmadığını da bildiği muhakkaktır. Gramatevs'in yazıcı anlamına geldiği hemen hemen kesindir. Filelfo'da bu kelimeyi Cyriacus'un saraylardaki resmi ve vazifesini özellikle belirtmek için kullanmıştır. Bab-ı Ali Batılı devletlerle yazışmalarında Kânûnî Devri'ne kadar Yunanca kullanmıştır. Hâriciyye'de bu iş için özel memurlar vardı. Cyriacus'un da on sene önce Sultan Murat devrinde politik yazışmaları kaleme alışması nasıl ihtimâl dâhilindeyse, aynı şekilde Fâtih devrinde de «Yunanlı Yazıcıların» vazifesini yapmış olması mümkündür.

Ancak, onun bu resmî vazifesinden daha önemlisi, Fâtih'e husûsî hayâtında ne nisbette yakın olduğudur. Onun pâdişâhın siyâsî kararlarında tesirli olduğunu biliyoruz. Bundan başka, Cyriacus'un 1444'ten beri Pâdişâhın arkadaşı Georgios Scholarios'la ve dolayısıyla hristiyanlıkla münâsebetlerinde de tesiri olmuştur.

Patris Gennadios diye anılan ve Ferrara ile Floransa arasındaki papazlar ittifâkından beri, Filelfo ve Traversari gibi İtalyan humanistleriyle münâsebetleri olan Georgios Scholarios İstanbul'un fethinden sonra, Fâtih'in emri üzerine her tarafta arandı. Sonunda Edirne'de esirlerin arasında ele geçirildi. 1454 ilkbaharında İstanbul Patrikliğine getirildi. Zekâsı sayesinde pâdişâhla iyi münâsebetler kurarak bu mevkîde iki yıl kaldı. Pâdişâh'ın huzûrunda hristiyanlık hakkında yaptığı konuşma

cemâatinin huzur içinde yaşamasını garantiledi. Bu konuşma Yeni Yunan Kilisesinin ilk akîdelerindendir.

Ancak bütün bunlar, Cyriacus'un II. Mehmed'e Batı dünyâsı ve Rönesans'ı tanıtmadaki tesirinin tâli tezahürleridir.

Bu antik çağa âşık seyyahın, eski eserlere olan hayranlığını her hâliyle göstermesi, bildiklerini herkese anlatması neticesi pâdişah bile kısmen tesiri altında kalmıştır.

Fetihten sonra ordu şehirde üç gün her tarafı yağmalamıştır. Bu sûretle Fâtih'in askerleri coşdurmak için verdiği sözü yerine getirdiğini görüyoruz *.

Dördüncü günde pâdişah yağmanın durdurulmasını ve kurtarılabilecek herşeyin kurtarılmasını emrediyor. Codex Sinaiticus gibi birçok grek el yazması da, İstanbul'un kiliselerinden ve saraylarından ele geçiriliyor. Hattâ XVI. asrın sonunda bile, bu eserin pâdişâhın kütüphânesinde bulunduğunu biliyoruz. Sultan III. Murat'ın husûsî tabibi Kudüs'lü Dominico, kendi gözleriyle gördüğünü zikretmektedir.

— Devâmı gelecek sayıda —

* Fâtih, şehrin teslim olması hâlinde İmparatora Mora despotluğunu vereceğini söyledi. Reddetmesi neticesi, harp kânunlarının en hafifiyle cezalandırdı.

—Mütercim—

ESKİ TÜRK AKIL HASTAHÂNELERİ *

Dr. Fevzi SAMUK

Bugünkü mevzûumuz eski Türk akıl hastahâneleri. Söze, Türkiye'ye gelerek yerleşmiş bir İtalyan hekimden bahsederek başlamak istiyorum. Yanlış hatırlamıyorsam 1840 senelerinde Türkiye'ye gelmiş ve başlangıçta karantina hekimliği için Adalarda vazife görmüş olan bu hekimin adı *Mongeri Pèré*. Daha sonra devrin vezîr-i âzâmından İstanbul'da çalışabilmesi için yardım isteyen Doktor Mongeri Pèré, İstanbul'a getirilmiş ve nihâyet Süleymâniye Bimarhânesine başhekim olarak tâyin edilmiştir. Türk Tıp târihine, Süleymâniye Bimarhânesinin son başhekimi olarak geçen Doktor Mongeri Pèré'ye halk arasında Monceri Efendi, Monceri Baba da denmekteydi. 1861 senesinde geçirdiği bir yangın felâketinden sonra, içinde barınmakta olan 50 akıl hastası Toptaşı Bimarhânesine nakledilerek boşaltılmış olan Süleymâniye Bimarhânesini, daha evvel 1832 senesinde bir ziyâret sebebiyle görebilmiş olan diğer bir Avrupalı akıl doktoru, modern psikiyatrinin kurucularından *Esquirol*, bu akıl hastahânesini, Avrupa için bir «mefkûre» bir «ideal» olarak nitelemişti. Doktor Mongeri Pèré ise, senelerce bu ve buna

* 8 Aralık 1981 târihinde Kubbealtı Cemiyeti Salonu'nda verilen konferanstır.

benzer müesseseleri yakinen tanımış, içinde yaşamış olmanın verdiği rahatlıkla, bilâhare neşredilmiş olan *Anales Medico-Psychologiques* adlı kitabında şöyle yazmıştır :

«Eğer bir milletin medeniyeti, halkın ıztıraplarına karşı, Hükûmetinin ilgisi ve hayır müesseselerinin çokluğuyla ölçülürse denebilir ki İstanbul, Avrupalılardan üç asır önce bu medeniyetin başında bulunuyordu. Çünkü, hastahâneler, fakir - düşkün evleri, nekâhat müesseseleri, müzmin ve şifâsı kâbil olmayan hastalıklar için dârü'l acezeler, mecnun yurtları o kadar mükemmel, o kadar azametli ve hayret edilecek tarzda yapılmıştır...»

Evet, Süleymâniye Bimarhânesinin son, Toptaşı Bimarhânesinin ise ilk baş hekimliğini yapmış olan Monceri Efendi böyle yazıyor. Nasıl yazmasın? Gelmiş olduğu memleketinde ve bütün Avrupa'da akıl hastalarının zincirleri henüz çözülmüştü. Hapishânelerin karanlık hücrelerinden veyâ manastırların küf kokulu, rutûbetli zindanlarından akıl hastaları XIX. asrın ilk senelerinde ancak kurtulabilmisti. Avrupa bu hususta yeni yeni uyanıyordu.

Sohbetimizin devâmında bu hususa tekrar dönmek kaydıyla şimdilik, müsâade ederseniz, mevzûumuz olan eski akıl hastahânelerine girmeden önce «deli» denilen «mecnun» denilen «akıl hastalığı» nedir? bunun bir târifini, sizleri fazla sıkmadan, yapmağa çalışalım :

Aklı melekeler dediğimiz, insanoğluna has bâzı kuvvetlerimiz mevcuttur : Şuur, irâde, idrak, hâfıza, zekâ, muhâkeme, teessüriyet, düşünme ve konuşma kabiliyetlerimiz gibi. İşte bu güçlerimizden, bu kabiliyetlerimizden birinde, birkaçında veyâ hepsinde birden görülen bir bozukluk, bir eksiklik veyâ normalden bir sapmadan dolayı ortaya çıkan uyumsuzluklar neticesinde, kişinin, içinde bulunduğu cemiyete adapte olamaması gibi durumlar, veyâ başka bir deyişle, kişinin içinde bulunduğu çevreye yabancılaşmış şeklinde görülen düşünce ve davranış kusurlarını, biz, akıl hastalıkları tablosu içinde mütalea ediyoruz. Dolayısıyla, bu şekilde düşünce ve davranış kusûru gösteren kişiye akıl hastası diyoruz.

Beynimizi, daha doğrusu bütününüle sinir sistemimizi ilgilendiren akıl hastalıkları, umûmiyetle doğuştan bir yatkınlık, bir istidat olarak kişide mevcuttur. Yâni akıl hastası, za-

yıf bir sinir sistemiyle dünyâya gelir. Umûmiyetle gençlik çağlarında içinde bulunduğu şartların ve diğer çevre faktörlerinin tesiriyle mevcut olan zâfiyet kendini belli eder ve kişi, yavaş yavaş içinde bulunduğu cemiyete yabancılaşır, cemiyetten kopar ve büyük bir yalnızlık içine gömülür kalır. Artık bu insan, etrâfın yardımına muhtaç, diğer sağlam hemcinslerinin şefkatine, merhametine, bakımına ve hoşgörüsüne muhtaç mâlûl bir kişidir, bir hastadır. Ve, tabiatıyla her hasta gibi de, tedâvi edilmesi gerekir.

Ancak, akıl hastalarının bazıları, umûmiyetle tedâviyi kabul etmezler. Çünkü bunlar, hasta olduklarını da müdrik değillerdir. Meselâ böyle birisi, insanları kurtarmakla vazifelendirilmiş ve insanlığın beklemekte olduğu Mehdi olduğunu iddia ediyorsa, bu durum onun için gerçektir. Gâipten sesler duymakta, bizim hayâl dediğimiz bâzı şeyler görmektedir. Bunlar, akıl hastası için gerçektir, tam mânâsiyle vâridir. Şâyet biz, bunlara inanmıyorsak, onu kışkandığımızdandır, onun büyüklüğünü idrak edemediğimizdendir. Bu sebeple, tedâvi edilmesi icâb eden birisi var ise o da biziz, o değildir... Esâsen o, işte bizi tedâvi etmek, bizi irşâd etmek için gönderilmiştir...

Böyle bir hastayı, elbette ki hem kendine ve hem de etrâfına zarar vermemesi için bâzan da zor kullanarak, polis veya jandarma kuvveti ile, hastahâneye yatırmak mecbûriyeti hâsıl olur... Mâmâfih, bütün akıl hastaları, böyle çarpıcı bir şekilde göze batar cinsten değildir. Öyle deliler vardır ki, ömürlerinin sonuna kadar aramızda yaşadıkları, hattâ toplum içinde ehemmiyetli derecede mühim mevkiller işgâl ettikleri hâlde, hastalıklarından habersiz hayatlarını sürdürebilmekte ve biz de, bunların, çoğu kere farkında bile olmamaktayız. Bâzan bunlar, arkalarına bir takım kalabalık grupları da alarak, cemiyet içinde aksiyoner olarak, hattâ birer lider olarak hatırı sayılır bir ömür de yaşayabilmektedirler...

Hikâyeyi bilirsiniz: Adamın otomobilinin lâstiği, bir tımarhânenin duvarı dibinde patlamış. Issız bir yer, kimseden yardım isteyecek durumda değil. Akşam karanlığı da hafiften çökmekte. Çaresiz, arabasından inmiş, iş başa düştü diyerek, yedek lâstiği çıkarmış. Patlayan lâstiği sökmüş, sağlamını ta-

kacak, aksilik bu ya söktüğü civatalar hendeğe yuvarlanmış, aramış taramış, bulmanın imkânı yok. Büyük bir ümitsizlik içinde sağa sola bakınırken hastahâne duvarında, demir parmaklıkla örülmüş küçük bir pencereden bir delinin kendisini seyretmekte olduğunu görür. Deli : «Ne arıyorsun?» diye sorar. Adam : «Lastiği sıkıştırarak civataları kaybettim...» deyince, akıl hastası : «Üzülme, diğer üç lâstikten birer civata sökersen, yeni lâstiği sıkıştırır, böylece evine kadar da gidebilirsin...» der. Der amma, lâstiğini arabaya takarak rahatlamış olan adam demir parmaklıklar arasındaki hastaya dönerek hayretle : «Yahu! Sen delisin diye oraya atılmışsın, bu akli bana nasıl verirsin?...» diye hayretle sormaktan da kendini alamaz. Tımarhâne sâkini, adamın bu şaşkınlığına aldırılmaz bile : «Deli olduksa, aptal da değiliz ya...» der ve penceresinden içeri çekilir.

Evet, işte böyle nice aptal olmayan deliler, kendilerini akıllı sanan aptalların arasında yaşayabilmekte ve hattâ bunları peşlerinden bile sürükleyebilmektedirler...

Deliye, «içerde kaç kişisiniz?» diye sormuşlar. «Biz burada sayılıyız, belliyiz de, sen esas dışardakilerin adedini söyle...» diye cevap vermiş. Bu suâlê cevap vermek zor. Evet, dışardakiler ne kadar acaba?...

Bir istatistiğe göre, habis bir akıl hastalığı olan şizofrenlerin, Dünyâda normal nüfus arasında görülme nisbeti onbinde 85'dir. Bu istatistiğe göre, yaklaşık olarak yüz insandan birisi hasta demektir. Kendi nüfusumuzu 45 milyon kabûl edersek Türkiye'de 450 bin şizofrenik var demektir. Türkiye'nin, akıl hastahânelerinin yatak kapasitesi ise aşağı yukarı 5 bin civarındadır. Yâni şu anda, bütün yatakların dolu olduğunu kabûl edersek hastahânelerimizde 5 bin hasta yatmaktadır. Bu durumda 445 bini dışarıda bulunuyor, aramızda yaşıyorlar demektir...

Şimdi biraz gerilere giderek, eski zamanlarda, akıl hastalarına nasıl bakılmış, nasıl değerlendirilmiş, bu durumu inceleyelim :

Düşünce tarzı ile, davranışları ile, normal insanlardan, çoğu zaman çabucak farkedilebilen akıl hastası aslında, her de-

virde her cemiyette göze batmıştır. Bâzı toplumlar, bu zavalılara şu veyâ bu şekilde yardım elini uzatmış, yerine göre beslemişler, kollamışlar, barındırmışlardır. Kimi yerde de cemiyetten, toplumdan tecrid etmişler ve zaman zaman da vücutlarının yakılarak yok edilmesi cihetine gidilerek diğer ferdleri, bunların vehmedilen bâzı kötülüklerinden korumağa çalışmışlardır.

Bilebildiğimiz kadarı ile Miladdan önceki asırlarda, Çin'de ve Hindistan'da, mecnunlar birer hasta olarak kabûl edilmekte imiş. Ancak, bu memleketlerde, o asırlarda mevcut olan hastahânelere bunlar, kabûl edilmezlermiş, büyük âileler nezdinde, onların himâyesinde bakılır, yedirilir içirilir ve tedâvi edilirlermiş. Tedâvi metodları husûsunda bir bilgimiz yok.

İyonlar, Ege adalarında ve bugünkü Anadolu'nun batı sâhillerinde tesis etmiş oldukları bir takım şifâ yurtlarında, akıl hastalarını tedâvi ediyorlarmış. Bu şifâ yurtlarına Aesculape mâbedleri denirmiş. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere buralar, birer dinî müessese, birer mâbed hüviyetinde imiş. Nitekim, burada çalışan hekimler aynı zamanda da râhip imişler.

Modern tıbbın babası olarak kabûl edilen meşhur Hipokrat, Miladdan önce V. asırda (M.Ö. 460 - 370), İstanköy adasında doğmuş ve böyle bir Öskulap mâbedinde hekimlik etmiştir. Mitolojiye göre, kendisinden sekiz asır evvel yaşamış olan Sıhhat Tanrısı Aesculape'nin torunu imiş.

Hipokrat, pek çok hastalıkların yanı sıra akıl hastalıkları ile de uğraşmış ve deliliğin tedâvisinde, bir takım ilâçların yanısıra, kaplıca kürlerini, temiz havayı, deniz aşırı ülkelere seyahati tavsiye etmiştir. Hipokrat'ın fikirleri çok tutulmuş ve bu tedâvi usûlleri Miladdan sonra 201 senesinde ölmüş olan Yunanlı meşhur hekim Galen'e kadar tâkib edilmiştir. Fakat gariptir ki, Galen'in ölümünden sonra karanlık bir çağ gelmiş ve her hususta olduğu gibi, akıl hastalarının tedâvisi husûsunda da, gaflet ve cehâlet perdesi, Batı dünyâsının üzerine kalın bir sis gibi çökmüştür.

Bütün Orta Çağ müddetince, bu gaflet ve cehâlet öyle dehşet verici bir şekilde içtimâî hayat üzerinde tesirini icrâ etmiştir ki, Avrupa, Rönesans adı verilen ve hattı zâtında bir «Şarklaşma»dan başka birşey olmayan medenî hamlelerin içine girmemiş olsaydı, akıl hastalarının çilesi, bu memleketlerde, uzun

asırlar daha devâm edecek ve bu zavallı, aklen malûl hasta kişiler, büyük işkenceler altında devâm eden uzun hapishâne hayâtından ve neticede meydanlarda vahşice yakılıp ölüm cezasına çarptırarak yok edilmekten herhalde, kurtulamayacaklardı.

Evet, Orta Çağ Avrupasında ne olmuştu? Dünyânın bu köşesinde, siyâsî, içtimâî büyük bir çöküntü başlamıştı. İslâm medeniyetinin filizlendiği, büyüdüğü, geliştiği ve bütün insanlığa nûr saçtığı bu asırlarda Avrupa, içine kapanmış, insanlık âleminin büyük bir kısmından kendisini tecrîd etmiş, dar görüşlerinin, bâtil inanışlarının zebûnu olmuş, âdetâ vahşileşmişti. Doğrusu Avrupa için karanlık bir çağ başlamıştı. Dünyâyı Avrupa'dan ibâret sanan kısır görüşlü bugünün insanı için Orta Çağ korkunç bir çağ oluvermişti. Bunun siyâsî, iktisâdî, içtimâî sebepleri üzerinde, burada elbette duracak değiliz. Ancak mevzûumuz icâbı bu devirde akıl hastalarının vaziyetini incelemeye devâm edeceğiz.

Galen'in ölümünden sonra, Avrupa kıt'asında yaşayanlar akıl hastalarına karşı acâip, anlaşılmaz bir davranış içine girmiş bulunuyorlardı. Akıl hastalığı diye bir mefhum unutulmuş görünüyordu. Akıl hastalığı diye birşey yoktu. Böyle bir hastalık olmayınca deli veyâ mecnun denen bir kimse de yoktu. Dolayısıyla akıl hekimliği diye bir meslek de mevcut değildi artık. Deli yok, delilik yok dolayısıyla deli doktoru da yok... Peki ne oldu bizim, yerine göre tatlı delilerimiz!... Nereye gittiler? Batı insanının gaffetiyle delilik denen nesne ortadan kalkacak değildi ya. Onlar gene vardı. «Eşref peygamber» olduğunu sanan, bir başka peygamberlik iddiası ile karşısına çıkarılan kişi için «bakmayın siz ona, o deli...» diyen veyâ, bir sigara mukâbilinde, sigara paketlerinin kâğıtlarına yazıp imzâladığı büyük keşiflerin beratlarını, insanlara, birer lütuf, birer insân-i şâhâne gibi dağıtan «Dö Gol» gibi deliler her zaman her devirde ve her memlekette bulunabiliyordu. Ancak Orta Çağ Avrupası için bunlar birer hasta değildiler artık. Batı âlemi için bunlar, o devirlerde, şeytanla işbirliği yapan, şeytanla ortak olmuş, içine şeytan girmiş; bu sebeple de dine diyânete ve dolayısıyla bütün insanlığa düşman yaratıkardı. Hasta değil halk düşmanı idiler. Bu, aklen malûl kişilerin, bu zavallı hasta

insanların acâip davranışları, acâip sözleri, garip düşünceleri içlerindeki şeytandan dolayı idi.

O hâlde, şeytana esir olmuş, onunla ortaklık kurup insanlığa karşı savaş açmış! bu kişilerin vücudlarını şeytandan kurtarmak, ona yapılabilecek en büyük iyilik değildi de neydi? Şeytanı, içine girerek esir aldığı bu vücuttan uzaklaştırmanın, dolayısıyla o insanı şeytandan halâs etmenin bir yolu vardı, o da şeytanın rahatsız olup çekip gitmesi için o vücûda işkenceler yapmaktan ibâretti. Şâyet işkencelere rağmen şeytan çekip gitmezse o zaman rûh'un selâmeti için vücûdu yakmaktan başka çare yoktur...

Evet, hiçbirinizin hafsalasına sığmayan bu mantık, Orta Çağ Avrupasının gerçekten içinde bulunduğu karanlığı ve içtimâî dalâleti açıklıyor zannediyorum. Bu arada hemen ilâve etmek istiyorum Orta Çağ cehâletinden ve vahşetinden, o devirlerdeki İslâm âlemini tenzih ederim. Aynı asırlarda İslâm âleminde neler yapıyordu, bu noktaya biraz sonra geleceğiz. Şimdi gene Batıya dönelim...

Evet, adam delirir de zırvalamaya başladığında, tamam, şeytana ortak bir kişi daha yakaladık deyip, zavallı akıl hastasını aldıkları gibi manastırların zindanlarına kapatıyorlar, günlerce haftalarca sürdürülen dehşet verici işkencelere tâbî tutuyorlardı.

Arada bir, bu işkenceler, bir nevi şok tedâvisi gibi tesir ediyorsa da, şâyet delinin hezeyanları siliniyorsa, zavallı bitkin düşmüş bir vaziyette, bâzan serbest bırakılabiliyor veyâ mahkemeler de, şeytanla ortaklık kurmanın hesabı sorularak, uzun zaman ter dökmek durumunda bırakılıyordu. Aksine, işkenceler bir fayda vermez ve adamcağız da bu işkencelere rağmen ölmemişse ne olacaktı? İşte Engizisyon fâciâsı burda da kendini gösteriyordu: Rûhunun selâmeti için, hastanın vücûdunun yakılması gerekiyordu artık. Ve yakılarak ölümüne, engizisyon mahkemelerince karar verilen akıl hastası, onlara göre şeytanın işbirlikçisi, ibret-i âlem olsun diye şehirlerin meydanlarında veyâ büyük caddelerin kavşaklarında yakılarak ölümün sessiz ve sonsuz sükûnetine terkediliyorlardı.

Akıl hastalarının bu acınacak durumlarına, yâni manastırların veyâ hapishânelerin rutûbetli, küf kokulu zindanlarında, ya ölümle veyâ ölünceye kadar işkencelere mâruz kalarak sür-

müş olan bu tâlihsizliklerine Avrupa'da, ancak XIX. asırda son verilebilmiştir. Evet XIX. asrın başlarına kadar, Batı dünyâsında delilerin kaderi, hastahânedede tedâvi olmak değil, hapis-hâne veyâ manastırların karanlık zindanlarında ölümlerini beklemekten ibâretti.

1792 senesinde Fransa'da Pinel, 1802'de Almanya'da Esquirol adlarında iki doktor, bu kaderi bozmuşlar ve Hristiyanlık âlemi için bir inkılâb yaparak akıl hastalarını, zindanlardan çıkarıp hastahânelerde barındırma yoluna girmişlerdir. Böylece zincirlerinden kurtularak Fransa'da, gün yüzüne çıkarılmış ve manastırın bahçesinde serbest bırakılmış ilk akıl hastası, ömrünün büyük bir kısmını, duvara zincirlenmiş vaziyette geçirmiş olmasının neticesi olsa gerek, serbest kaldığı bahçede koşmağa başlamış, koşmuş koşmuş, ta ki çatlayıp ölünceye kadar...

Bütün Orta Çağ müddetince devâm edip son asırlara kadar Batı âleminin üzerine çöken bu cehâlet ve vahşet perdesi bütün dehşetiyle tesirini icrâ ederken Orta-Doğu'da İslâm âleminde vaziyet ne merkezde idi?

Milad'dan sonra IV. asırdan itibaren dünyânın tıp merkezi İran'daki Cundişapur'da kurulmuş bulunuyordu. Henüz insanlık İslâmıla şereflenmemişti. Batı dünyâsının aksine, Cundişapur tıp merkezinde tabâbet, hür düşünceye ve araştırmaya açık olarak büyük bir hızla ufkunu genişletiyor ve Hindistan'dan, Çin'den ve Türkistan'dan gelen pek çok tıp mensubu, yerli ilim adamları ile müştereken çalışıyorlar ve insanlığa hizmet aşkı ile durmadan araştırmalar yapıyorlardı. Bu arada bu şehre, Bizanstan kovulan ve kendilerine Nestoriyenler denilen bir başka araştırmacı grup da iltihâk etmiş bulunuyordu.

Nestorius, İstanbul patriği iken, Milad'dan sonra 428 senesinde, Hazreti Meryem'in Allâh'ın annesi değil Hazreti İsa'nın annesi olduğunu söylemesi üzerine, hristiyanlık rûhânî meclisinin 431 senesinde vermiş olduğu bir karardan ötürü İstanbul'dan, o devirde Konstantinopolis'den Urfa'ya sürülmüştü. Nestorius ve âilesi ile taraftarları, berâberlerinde alabildikleri kadar eski eserleri de Urfa'ya getirmişlerdi. Urfa'ya yerleşmiş oldukları bir hastahânedeki faâliyetleri de hazmedilemeyince, Bizans imparatoru tarafından buradan da sürüldü. Böylece Nestorius, Cundişapur'a geldi ve ilk iş olarak eski tıp yazmalarını Süryanice'ye ve daha sonra, Arapça'ya tercüme ederek buradaki ilim adamları ile kaynaştı.

İslâmiyet'in zuhûrundan ve İslâm bayrağının üç kıt'a ya-
yılmasından sonra, bu Cundişapur tıp okulu âlemşümûl olmuş
ve İslâm tabâbeti ile de birleşerek Orta Çağ Avrupa'sının aksi-
ne İslâmın hâkim olduğu bütün ülkelerde, Arabistan, Suriye,
İran, Türkistan, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'te tabâbetin
diğer şubelerinin yanı sıra, akıl hastalıkları husûsunda da bü-
yük ilerlemeler kaydedilmiştir. Artık Bağdat gibi, Şam gibi
İsfahan, Semerkant, Kurtuba, Sevilya, Toledo gibi müslüman-
ların hâkim oldukları büyük şehirler, mükemmel hastahâneleri
ile her biri birer tıp merkezi hüviyeti kazanmışlardı.

Şurada bir noktaya işaret etmek istiyorum : İslâm tıbbının
meşhur ustaları, Türk olsun, Arap olsun, Hindli veyâ İranlı ve-
yâhutta Yahudi olsun, bütün bu hekimler eserlerini o devrin
ilim dili olan Arapça ile yazmışlardı. Tıpkı Batı'da, bu kabil
eserlerin Lâtince yazılmış olması gibi. Şuracıkta hatırlatılması
icâb eden bir diğer husus da Arapların, kendilerinden olmayan
herkese, yabancı, Araptan gayri mânâsına «Acem» demiş
olmaları... Şimdi, İslâm tıbbını inceleyen pek çok Batılı tıp
târihçisi, «Arap Tıbbı» diyorlar. Bu yanlıştır. Arap tıbbı değil,
bütün müslüman milletlerin müşterek tıbbıdır. Arapların, Arap
değildir Acemdir dedikleri bütün meşhur müslüman hekimlere
de İranlıdır deniliyor. Bu da yanlıştır. Bu yanlışlığa biz Türk-
ler de, umûmiyetle düşüyoruz. Pek çok Türk hekimini Arap
veyâ İranlı kabûl ediyoruz. Bugünkü İran topraklarında veyâ
Rus hâkimiyetindeki topraklarda doğdukları için büyük Türk
hekimleri Er Razi de, İbni Sina da, Rus veyâ İranlı kabûl
edilebilir mi? Kezâ eserlerini, zamanlarının ilim dili Arapça
yazmış olduklarından dolayı bunlar Arap da olamazlar. Bunlar
özbeöz Türk büyükleridir. Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî
de Farsça söylemiştir.

Batılı, her nedense ilimler târihinde Türklere yer verme-
mek gibi acâip bir kompleksin içinde bulunmaktadır. Avrupa-
lının bu kompleksi tatmîn edilsin diye hakikatler ters düz edi-
lemez ki...

Evet İslâm tıbbı, «Tıbb-ı Nebevî» ile başlamış ve çabucak,
yeşererek filizlenmiş, Sekizinci Asırdan itibaren de müslüman
hekimler dünyâ tıbbının başına geçmiş bulunuyorlardı.

İnsanlık târihinde Öskulap mâbedlerinden sonra, Orta Çağ-
da, Avrupa'da manastır tipi denen hastahâneler kurulmuştu. Lâ-

kin bugünkü mânâda tam teşekkülü hastahâneler, ilk defâ müslümanlar tarafından kurulmuştur. Sekizinci asır başlarından itibaren her şehirde pek çoğu kurulmağa başlanmış olan bu tam teşekkülü hastahâneleri, Batıda, ancak bir «Şarklılaşma» hareketinden başka birşey olmayan Rönesanstan sonra görmek mümkün olabilmıştır. Ve bunlar, tamâmiyle Orta-Doğu'da, Türklerde görülen hastahânelerin birer kopyasından başka birşey değildir.

Bugünkü mâlûmâtımıza göre, müslümanların kurmuş oldukları ilk hastahâne, 707 senesinde, Kâhire'de tesis edilmiş bulunan Halife Velid Bimarhânesidir. Bunu diğerleri tâkib etmiş, 792 senesinde Bağdad'da, Harun Reşid bimarhânesi, yine Harun Reşid'in Şam'da kurduğu (800 senesinde) mâristan... arkasından pekçokları... Bu devirde, yâni Harun Reşid devrinde, sâdece Bağdad'da en azından altı hastahâne olduğunu, tıp târihçileri yazmaktadır... Bu hastahânelerin husûsiyetleri, tam teşekküllü olmalarıdır. Yâni somatik hastalıkların yanı sıra, akıl hastaları da bu hastahânelerde yatırılıyor ve tedâvi edilmeğe çalışılıyordu.

Müslümanların, her fethettikleri şehirde pek çoğunu kurmuş oldukları bu hastahâneler, sâdece hastalar için birer bakım yeri değil aynı zamanda tıp eğitiminin yapıldığı ve hekimlerin pratik olarak yetiştirildiği birer eğitim ve öğretim müesseseleri idiler.

Akıl hastalarına karşı müslümanların, bu arada tabiatıyla Türklerin tutumları, başından beri Kur'ân-ı Kerim'in emrine uygun olarak çok müsbetti. Kur'ân-ı Kerim'de, Nisa Sûresinin beşinci âyetinde, meâlen şöyle denilmektedir :

«Allâh'ın sizi başına diktiği mallarınızı, beyinsizlere vermeyin. Kendilerine bunlardan yedirin giydirin ve onlara güzel söyleyin.»

Bu sebeple müslümanlar beyinsizlere, yâni mecnunlara, mes'ûliyet yüklememişler, onları gayr-ı mes'ul addetmişler ve bu gibilerin yemeleri içmeleri temin edilmiş ve bunlar hoş tutulmuştur. Elbette ki, aksi davranışları, tutarsız hareketleri olanları, yâni bugün bizim eksitasyon-ajitasyon dediğimiz duruma

düşenlerini, tesis ettikleri bimarhânelerdeki bu gibi hastalara ayrılmış bölümlerde barındırarak tecrid edip tedâvi cihetine gitmişlerdir. Akıl hastalarının yaptıkları kabahatleri, hattâ işlemiş oldukları cinâyetleri dahi hastalıklarının icâbı kabûl ederek cezâlandırmak yoluna aslâ gitmemişlerdir.

X. asırda yaşamış meşhur Türk âlimi *Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig* adlı meşhur eserinin 295. ve 296. beyitlerinde aynen şöyle demektedir :

«Eğer deli, bir adamı vurup öldürürse o deliye ölüm cezâsı yoktur, kısas yapılmaz.

«Niçin dersen, o akılsızdır, akılsız adamlar ne mükâfat görür ne de cezâ...»

Adli tıp bakımından da çok mühim olan bu durumun açıklığa iyice çıkması için bir başka târihi misâl daha vermek istiyorum : Cevdet Târihi'nin Yedinci cildinin 148. sahifesinde şunları görüyoruz :

«23 Ocak 1802 târihinde — dikkat buyrulsun, henüz Avrupa'da Pinel'in ve Esquirol'un daha evvel dediğimiz inkılâbı yaptıkları ve akıl hastalarının henüz zincirlerini çözmüş oldukları târihtir bu — evet devâm ediyoruz : 1802 târihinde Ases Ortası Odabaşısı - yâni binbaşı — Abdullah Ağa, Ayasofya câmiinde sabah namazını kıldıktan sonra kılıcını çekmiş, cemâatten birisini yaralamış. Soğukkuyu'ya doğru koşarak kaçarken orada da bir çocuğu yaralamıştır. Zâbita memurları derhal tevkif etmişler Bâb-ı Âli'ye getirmişlerdir. Muâyeneden sonra Abdullah Ağa'nın şuûrunun bozulduğu anlaşılmış ve hiçbir cezâ verilmeyerek tedâvi için Süleymâniye Dârüşşifâsına gönderilmiştir...»

IX. asırda yaşamış olan büyük Türk hekimi Er Râzî, akıl hastalarına karşı «*rıfk ile, mülâyemetle muâmele edilmesi*» gerektiğini ifâde ediyordu. Bu prensib, İslâm - Türk tabâbetinde, o asırlardan bugüne kadar terkedilmeden riâyet edilen başlıca bir düstûr olmuştur.

Esâsen, zayıfa ve âcize yardım etmeği, millî ve an'anevî bir davranış, bir gelenek hâlinde sürdürmüş olan Türkler, IX. ve bilhassa X. asırlarda, büyük kitleler hâlinde müslümanlığı benimsemişler ve İslâm dininin sâlikleri arasına karışmışlardı. Millî hasletlerinin yanı sıra, din gayreti de muharrik bir kuvvet olmuş ve Türkler, müslüman Araplardan sonra, her türlü hasta

ve bu arada, tabiatıyla akıl hastaları için de, gerek mimârî gerekse kuruluş ve işleyişleri bakımından çok daha mükemmel yeni hastahâneler kurmuşlardır.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamânında, bu müesseseler Orta-Doğu'nun ve Türkistan'ın her tarafına yayılmıştı. Daha sonra kurulmuş olan Anadolu Selçuklu devleti zamânında da, Anadolumuzun pek çok yerleşim bölgeleri bu içtimâî müesseselerden nasibini almış bulunmaktaydı.

Osmanlı Türk İmparatorluğu zamânında da devâm eden bu medeniyet eserleri, aynı millî ve dinî düşüncenin icâbı olarak kurulmağa devâm etmiş fakat, maalesef bu eserlerin pek çoğu bugüne erişememiş, zamânın ve anlayışsızlığın kahredici tahribatından kendilerini kurtaramayarak yok olmuş gitmişlerdir. Bugün, târih sahifelerinde bulduğumuz bu güzel, güzel olduğu kadar da mükemmel ve muhteşem müesseselerin temel taşları dahî bulunamamaktadır.

Bimâristan, Mâristan, Bimarhâne, Dârüşşifâ, Dârülâfiye, ve tımarhâne diye isimlendirilmiş olan bu hastahânelerde, mecnunlar, kendilerine sıcak ve hoş bir melce bulmuşlardı. Tertemiz yataklarda yatıyorlar, mükemmel bir şekilde besleniyorlar ve devrin imkânlarına ve mevcut ilimlerin icâbına göre tedâvi ediliyorlardı. O devirlerde dahî bu hastalar, sanıldığı gibi, ömürlerinin sonuna kadar hastahânelerde yatırılmıyordu. Ajitasyonu geçmiş, eksitasyonu tedâvi edilmiş olan akıl hastası, dışarıda barınabilecek duruma geldiği zaman taburcu edilerek âilelerine teslim ediliyorlardı. Bu hususta gerek başhekimler gerekse, bugünün sağlık bakanı mesâbesindeki «hekimbaşı»lar, çok hassas davranıyorlardı.

Şimdi, müsaade edilirse, sabrınızı da fazla taşırmadan, bu eski Türk hastahânelerine kuruluş târihlerine göre kısaca temâs edeceğiz. Bir noktayı hemen tebârûz ettirmek istiyorum. Anlatılacak bu eski Türk hastahâneleri, bidâyette tam teşekküllü birer hastahâne olarak tesis edilmiştir. Yâni her türlü hasta, tabiatıyla akıl hastaları da, buralarda yatırılarak tetkik ve tedâvi edilmişlerdi. Dolayısıyla bu hastahânelerde başlıca üç sınıf tabib bulunuyordu. Bunlar «tabibler», «cerrahlar» ve göz hekimleri olan «kehhallar»dır. Hekim veyâ tabib diye isimleri bildirilenler, bugünkü mânâda dâhiliye mütehassısı olmakla birlikte, akıl hastalıkları husûsunda da, umûmiyetle uzman kişilerdi. Her hastahâne, dâhiliye, cerrâhî — eski tâbiriyle —

hâriciye ve göz pavyonları yanısıra deliler pavyonu da bulunmakta idi. Delilere, dâhiliyecî dediğimiz hekimler bakmakta idi.

İkinci bir nokta da, ilerde, biraz sonra da bahsedileceği gibi, bu hastahânelerin bir kısmı, faâliyet'e geçişlerinden kısa bir müddet sonra, çalışma programlarını değiştirerek, münhasıran akıl hastalarına bakan, bugünkü mânâda birer psikiyatri kliniği hâline gelmişlerdir. Esâsen biz de, daha sonra, hassaten birer psikiyatri hastahânesine dönüşen eski Türk hastahânelerine ağırlık vereceğiz. Bu sebeple, evvelâ Anadolu Selçuklu Türklerinin binâ ettikleri hastahânelerin bir kısmını, târihî kuruluş sıralarına göre arzedecek, daha sonra da Osmanlı imparatorluğu devrinde tesis edilmiş olan hastahânelerden, geçen zaman içinde, sâdece akıl hastalarına tahsis edilmiş olan hastahânelerden söz edeceğiz.

Selçuklu Devri Hastahâneleri :

Tesbitlerimize göre Anadolu Selçuklu Türklerinin kurmuş olduğu ilk hastahâne Mardin'deki dârüşşifâdır.

1 — *Mardin Dârüşşifâsı* : Türk Artuklu sülâlesinden Sultan Necmeddin Gâzi, kardeşi Eminüddin'in inşâ ettirmeğe başladığı, ancak ömrü vefâ etmediği için bitiremediği bu dârüşşifâyı tamamlattırarak hizmete açmıştır. Necmeddin Gâzi'nin 1122 senesinde vefât ettiğini biliyoruz. Demek ki hastahâne, XII. asrın başlarında faâliyet'e geçmiştir. Prof. Dr. Süheyl Ünver Beyin Başvekâlet arşivlerinden tesbît ettiğine göre XIX. asrın başına kadar faâliyetini sürdürmüştür.

2 — *Nûreddin Zengi Bimâristanı* : Nureddin bin Mahmud Zengi bir diğer adı ile Nureddin Şehidi Türki tarafından 1154 senesinde, Şam'da tesis edilmiştir. Akıl hastalarının özel bir tedâviye tâbî tutuldukları bu müesses'e de, XIX asrın ortalarına kadar vazifesini sürdürmüştür. Bu bimarhâne daha sonra XX. asrın başlarında, Suriye vâlisi Cemal Paşa tarafından tâdil ve yeniden ihyâ edilerek Gureba Hastahânesi hâline getirilmiştir.

3 — *Gıyâseddin Tıp Medresesi ve Gevher Nesibe Hâtun Bimarhânesi* : Kayseri'de, Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından 1205 senesinde kurulmuş olan tıp medresesinin yanına adı geçen sultânın kız kardeşi olan Gevher Nesibe

Hâtun tarafından da bir dârüşşifâ kurulmuştur. Hâlen Kayseri'de Yenice Hacı İkiz mahallesinde, harap bir vaziyette bulunmaktadır. Hem medrese hem de hastahâne bir arada olduğu için buraya «Çifteler», «Gıyâsiye» ve «Şifâiye» de denirdi. İki binâ arasında duvar olmayıp içten bir geçit ile birbirlerine bağlıdır.

4 — *Birinci Keykâvus Dârüşşifâsı* : Sultan Birinci Keykâvus (İzzeddin Keykâvus) tarafından Sivas'da 1217 senesinde kurulmuştur. Vakfiyesinde, Sultan Birinci Keykâvus, bu hastahâneде çalışacak hekimlerde şu şartları aramaktadır :

«(Bu dârüşşifâda) hazik, rahim, ekrânına fâik, tecrübeli, ahlâkı mühezzep ve şarlatanlıktan uzak hekimler, kehhaller ve sâlih cerrahlar» vazife görebilirler...

5 — *Konya Dârüşşifâları* : Konya'da ilk dârüşşifâ, Selçuklu vezirlerinden Emir Celâleddin Karatay'ın kardeşi Kemâleddin Karatay tarafından, 1219 senesinde kurulmuştur. İkinci dârüşşifâ da, yine aynı zat tarafından 1233 senesinde faâliyete geçirilmiştir. Konya'da üçüncü ve en büyük dârüşşifâ, Sultan Keykubat tarafından kurulmuş olup bunun 1525 târihlerinde harap bir vaziyette olduğu, târihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Hiç birisi bugüne kadar gelememiştir.

6 — *Divriği Dârüşşifâsı* : Selçuk beylerinden Fahreddin Behramşah'ın kızı Turan Melik Sultan tarafından Divriği'nde 1228 senesinde kurulmuştur. Bu hastahânenin mimârı Ahlatlı Mimar Hürremşah'dır. Dârüşşifânın muhteşem kapısının tezyinâtını ise yine Ahlatlı Nakkaş Ahmed isminde bir zat işlemiştir. 32'ye 24 metre ebadında ve iki katlı olan binânın ortasında havuzlu bir bahçe bulunmaktadır. Hastahânenin kapısındaki kitâbede Arapça olarak şunlar yazılmaktadır :

«Bu mübârek dârüşşifânın imârını, Allâh'ın rızasını kazanmak için âdil melike, Allâh'ın affına muhtaç, bahtiyar hükümdar Fahreddin Behramşah'ın kızı Turan Melik - Allah onun bu hayrını kabûl etsin, âmin — Hicri 626'nın aylarından birinde emretti.»

Şu mânâlı kitâbeden de anlaşılacağı üzere, bütün bu eserler, nam olsun diye, büyüklük olsun diye değil, Allâh'ın rızasını tahsil için yapılmış yâni «ilâ-yı Kelimetullah» için...

7 — *Çankırı Dârülâfiyesi* : Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubad zamânında, Selçuklu emirlerinden Atabey Cemâled-din Ferrûh tarafından 1235 senesinde inşâ ettirilmiştir. Bu gün enkâzına rastlanılan bu hastahânenin bulunduğu yer hâlen dahî, Çankırı'da «Tımarhâne mahallesi» olarak bilinmektedir.

8 — *Kastomunu Mâristanı* : 1272 senesinde, Selçuklu ricâlin-den Muinüddin Süleyman Pervâne'nin oğlu Ali Pervâne tarafından inşâ ettirilmiştir. Burası, daha sonra tekkeye çevrilmiş ve «Yılanlı Dergâhı» olarak nam salmıştır. Akıl hastalarının, histeriklerin ve yüz felci olanların çok mürâcaat ettikleri ve şifâyâ kavuştukları bir merkez olarak şöhret bulmuştur. Profesör doktor Süheyl Ünver beyin Başvekâlet arşivlerinden tesbit ettiğine göre 1773 târihinde buraya sar'alılar ve mecnunlar mürâcaat etmekte ve Dergah şeyhi tarafından tedâvi görmektedir. Demek ki, XIX. asır başlarına kadar fonksiyonuna devâm ediyormuş.

9 — *Tokat - Pervâne Bey Dârüşşifâsı* : Bu hastahâneye halk arasında «Kırk Kızlar Medresesi», «Pervâne Medresesi», «Dârüşşifâ» ve «Bimarhâne» de denirdi. 1275 senesinde Selçuklu emirlerinden Pervâne Bey tarafından tesis edilmiştir. İki katlı olup her katında 15 küçük oda ve 4 büyük salonu bulunmakta idi. Devlet arşivlerinde, 1784 senesinde bu müessesede ikinci tabib olarak Ahmed Halife'nin berâtı tecdid olunmuştur, denmektedir. Demek ki, bu zamanlarda henüz faâliyette imiş.

10 — *Amasya Bimarhânesi* : Amasya bimarhânesi, 1308 senesinde Sultan Mehmed Hüdâbende'nin karısı Yıldız (İlduş) Hâtun tarafından tesis edilmiştir. Enkâzı ile bugüne kadar gelebilmiş olan bu bimarhâne XIX. asır ortalarına kadar vazifesini aralıksız sürdürmüştür. 1873 senesinde sâdece akıl hastalarına tahsis edilmiş olan hastahâne, Cumhûriyet devrinde bir müddet depo olarak muattal hâle getirilmiş daha sonra da, tâmir ettirilerek müze yapılması cihetine gidilmiştir.

Selçuklu devri Eski Türk hastahânelerine böylece kısa bir göz attıktan sonra şimdi de Osmanlılar devrindeki akıl hastahânelerinden bahsedelim.

Osmanlı Devri Anadolu Hastahâneleri :

Selçuklular devrinde Anadolu'da kurulmuş bulunan bütün hasta bakım müesseseleri, Osmanlılar devrinde de aynen devâm etmiş ve bu kuruluşlar, zengin vakıflarla desteklendiği için uzun asırlar faâliyetlerini sürdürebilmişlerdir. Osmanlılar devrinde, bugünkü «sağlık bakanı» mesâbesinde bulunan «He-kimbaşı»ların kontrol ve murâkabesinden uzak kalamayan bu yerlere ilâveten fethedilen yeni şehirlerde, yeni dârüşşifâlar yapılmış ve imparatorluk câmiasında haklı olarak büyük bir şö-hrete kavuşan bu müesseseler, Türk-İslâm medeniyetinin dün-yâca hayran kalınan, pek çok Avrupalının «ütopya», «gerçek-leştirilmesi muhal», «ideal» olarak kabûl ve itirâf etmek mec-bûriyetinde kaldıkları muhteşem hastahâneler olarak boy gös-termiştir.

Osmanlılar devrinin ilk dârût'tıbbî ve hastahânesi Bursa'da kurulmuştur.

11 — *Yıldırım Dârüşşifâsı* : Bursa dârüşşifâsı, Yıldırım Ba-yazıt tarafından 12 Mayıs 1400 senesinde Bursa'da açılmıştır.

Türklerde Tıp, ilmi ve ameli olmak üzere iki kısımda mü-tâlea ediliyordu. Bu bakımdan bu hastahâne, aynı zamanda hem de tıp medresesi idi. İran'dan getirilen ve bilâhare «Hoca Tabib» diye meşhur olan tabib Hüsnü, ilk müderris ve başhekim olarak tâyin edilmiştir. Şehrin doğu tarafında, Ulu Dağ eteklerinde kurulan bu hastahâne, 20 odalı olup başlangıçta kadrosunda; biri baştabib olmak üzere üç tabib, bir cerrah, bir kehhâl, iki şerbetçi, iki eczacı, bir aşçı, bir ekmekçi bulunmakta idi. Bi-dâyette akıl hastaları için sâdece bir kısım bulunan bu dârüş-şifâ, daha sonra münhasıran akıl hastalarına tahsis edilmiş olup XIX. asrın sonuna kadar faâliyetini sürdürmüştür.

Bugün birkaç duvardan ibâret enkazı ancak bulunmak-tadır.

12 — *Fâtih Dârüşşifâsı* : İstanbul'u fethedip yeni bir çağ açmış olan Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un imârı ile meş-gûl olmuş, kısa zamanda bu güzel şehri dünyânın ilim merkezi hâline getirmişti. Bugünkü Fâtih semtinde kurmuş olduğu câ-mii ve külliyesinde, ortada muhteşem câmii, bu câmiin kuze-yinde ve güneyinde 4'erden sekiz Sahn Medresesi ve bunların paralelinde sekiz adet «Tetümme» medresesi, tabhâne, kervan-

saray ve dârüşşifâ bulunmakta idi. Dârüşşifâ, câmiin kuzey-doğusunda bulunmakta ve 10500 m²'lik duvarlarla çevrili bir sâhayı kaplamakta idi. Duvarlarla çevrili bu sâhanın içinde dârüşşifânın mesahası 2100 m² idi. İçinde müstakil hamamı, matbahı, mescidi ve «balâhâne» denilen, tabib şâkirdlerinin kaldıkları odalarla 80 kubbeli muazzam bir eser olan dârüşşifânın hastalar için 70 odası, 200 hademesi, dersiâm olan bir hekimbaşısı, 2 ayrı tabibi, 2 kehhalı, 3 cerrahı bulunmakta idi. Hastalar cevizden mâmul karyolalarda yatmakta, zamânına göre çok nefis yemeklerle beslenmekte, üzerlerine ipekten yatak kıyâfetleri giymekte idiler. Bakımları ve beslenmeleri o kadar mükemmeldi ki, pek çok kimsenin temâruz ederek hastahâneye girmelerinin ve orada kalmalarının önüne, ancak büyük bir titizlikle ve dirâyetle yapılan ince muâyenelerle geçilebilmekte idi.

Bugün bu büyük eserden hiçbir iz kalmamıştır. 1470 senesinde açılan bu hastahâne 1750 senesinde İstanbul'un geçirdiği büyük bir zelzeleden sonra oldukça hasar görmüş, 1824 senesine kadar ancak faâliyetini sürdürebilmiştir. Bu senede oldukça harab bir vaziyete düşmüş olan dârüşşifâ, devrin devlet ricâlinin bütün gayretlerine rağmen, büyük masrafa bâliğ olacağı düşüncesiyle, tâmiri cihetine gidilememiş ve zamânın tahribâtına terk edilerek faâliyeti durdurulmuş, daha sonra, oda oda muhtelif şahıslara kirâya verilmiş, geçirdiği son bir yangından sonra da Sultan II. Mahmud tarafından, ancak çevre duvarları ayakta kalabilmiş bir durumda bu yer demirci esnafına tahsis edilmiştir. Böylece dârüşşifâ yok edilmiş ve temellerine kadar ortadan kaldırılmıştır. Bu son devrinde, 1823 senesinde sâdece dârüşşifâ kısmına âit eski bir plânı tesbit edilmiş olan bu güzel eser için Evliya Çelebi (XVII. Asır) «Seyahatnâme»sinde şunları yazmaktadır.

«...Fâtih Sultan Mehmed bimarhânesi 70 höcre ve 80 adet kubbe ve 200 hüddâmı vardır. Ders-i âm hekimbaşısı vardır. Ayende ve râvendegândan (gelip gidenlerden) bir adam hasta olsa bimarhâneye götürüp ona hizmet ederler. Münâsip edviye (ilâçlar) ile tedâvi ederler. Dibâ ve zerbafe harîr câmehapları vardır (canfes ve sırmalı kumaştan yatakları vardır). Her gün iki defâ hastalara gûna gûn (çeşit çeşit) etâ'me-i nefise (nefis yemekler) verilir. Evkafı o derece kavîdir ki vakıfnâmesinde

«eğer mutfakta keklik ve sülün kuşlarının eti bulunmazsa bül-bül ve serçe ve kebüter (güvercin) pişip hastalara bezl oluna (verile)» diye yazılıdır. Hastalara, divânelere def'i cünûn için mutriban ve hânendegân (saz ve şarkıcı) tâyin edilmiştir. Avretler (kadınlar) ve kefereler (hristiyanlar) için dahî başka bir köşede tımarhâne vardır...»

Tarihçilerimizden Hadîdî, «Târih-i al Osmani»sinde bu dâr-üşşifâ için şu beyitleri söyler :

*«Dahî bir cânibe bimarhâne
Edip bünyâd eser kodu cihâne
Hakîm-i hazık ve kehhâl u fassad
Kamusu fen içinde mahir üstad
Yatan her hastaya balın u puster
Meratibce virüp tımar ederler
Garaib eşribe kuhl u mücevher
Cem'i nas için lillah ederler...»*

13 — *Edirne Dârüşşifâsı* : Sultan Bayezid-i Velî'nin emri ile, 1484 senesinde Edirne'de, inşâsına başlanan büyük Bayezid külliyesi bir kayıda göre 1486, diğer bir kayıda göre ise 1488'de bitirilmiştir. Mimar Hayrettin'in eseri olan bu külliye : câmii, dârüşşifâ, medrese, imâret, tabhâne, hamam ve değirmen bulunmakta idi. Tunca nehri kenarına kurulmuş olan külliyenin içinde bulunan dârüşşifâ o güne kadar Türkiye'de yapılmış olan hastahânelerin çok fevkinde bulunmaktadır. Dârüşşifâ avlusuna, bir geçitle merbut bulunan medrese bâzı tâarihçilere göre tıp medresesidir. Fakat bu hususta fikirler değişiktir. Aklî ve şer'i ilimlerin okutulmuş olduğu umûmî bir medrese olmuş olması daha kuvvetli bir ihtimâldir. Bununla berâber tıp tahsil eden talebenin bu medresede kaldığı ve diğer ilimleri medreseden, tıp mesleğini de bitişigindeki hastahânedan tahsil etmiş olmasından daha tabii birşey olamaz.

Hastahânenin mimârî tarzı, XIX. asırda Avrupa'da kurulmağa başlanan hastahânelere emsal teşkil ettiği iddia edilmektedir (Bedî Şehsuvaroğlu - Terzioğlu...).

Hastahâne mimârî bakımdan üç kısımdan müteşekkildir :

1) Asıl hastahâne kısmı : Yarım kürevi büyük bir kubbe ile onu çevreleyen 12 küçük kubbe altında 6 köşeli bir binâdır. Ortasında fiskiyeli bir havuzun bulunduğu bir iç avlu bulunmakta ve buraya, $4,35 \times 4,35$ m. ebâdında dört köşe 6 adet kapalı oda ve dikdörtgen şeklinde de yine 6 açık oda bakmaktadır. Kapalı odalara kışlık, açık odalara ise yazlık odalar denilmekte ve bu kısım ortadaki kubbenin üstündeki aydınlıktan ve açık odalar denilen yazlık odaların pencerelerinden bol ışık almaktadır. Kapalı yâni kışlık odaların herbirinde birer şömine bulunmaktadır.

2) Bu, asıl hastahâne kısmına bitişik, mermer döşeli bir iç avluya açılan ve dikdörtgen şeklinde olup 4 adet odası bulunan bu kısım, idâre kısmı olup hekimlerin oturduğu bölüm idi.

3) Revaklı büyük avlu ve servis kısmı.

Başlangıçta muhtelif hastalar için binâ edilmiş olan bu hastahânedeki, üç tabib — biri sertabib—, iki kehhal, iki cerrah, bir eczacı ve 150 hademe bulunmakta idi. Yatırılarak tedâvi edilen hastaların dışında haftada iki gün poliklinik de yapılıyordu ve hastalara bedâva ilâç veriliyordu. Zengin vakıfları sâyesinde yürütülen bu hizmetlerin suiistimaline mâni olmak için vâkıf'ın, vakfiyesinde şöyle bir lânetnâmesi de bulunmaktadır idi :

«Tendürüst (sıhhatli) olan adam bu devâlardan (ilâçlardan) bir kırat alırsa alil (hasta) olup firâvun ve Kârun'un lâneti üzerine ola!...»

Evliya Çelebi'nin bu hastahâneyi gezdiği senelerde (1653) akıl hastaları çoğunlukta bulunuyordu. İlâçla tedâvinin yanı sıra, haftada üç gün gelerek konser veren bir mutrib heyetinin müzikle tedâvi metodunu tatbik ettiklerini, yine Evliya Çelebi kaydetmektedir.

XIX. asrın başlarına kadar akıl hastalarına sıcak bir melce olan bu müessese, Balkan harbi dolayısıyla boşaltılmıştır. O zaman içinde 50 akıl hastasının bulunduğu dârüşşifâ Dr. Mazhar Osman tarafından kapatılarak, deliler buradan, Edirne'de Kıyık semtindeki Fransız hastahânesine nakledilmişlerdir. Bundan sonra terk edilmiş bulunan hastahâne son senelerde dış kısmı tâmir edilmiş vaziyette hâlen boş olarak tutulmaktadır.

14 — *Manisa Bimarhânesi* : Manisa şehrinde, Kânûni Sultan Süleyman'ın valdesi Hafsa Sultan tarafından 1539 senesinde binâ edilmiştir. Kurucusu tarafından çok zengin vakıflarla sağlam bir döner sermayeye kavuşturulan bu bimarhânenin idâresi, devrin büyük mutasavvıflarından, meşhur ruh hekimi Merkez Efendi ismiyle bilinen Merkez Musa Muslihiddin Efendiye tevdi edilmişti. Bu bimarhânenin, bugünkü Manisa Ruh ve Sinir Hastalıkları hastahânesi ile alâkası yoktur. Küçük bir hastahâne olmasına mukâbil uzun müddet, XIX. asır sonuna kadar akıl hastalarını barındırmıştır. Daha sonra terk edilmeğe mahkûm edilmişse de son senelerde tâmir ve bakımı yapılarak bugün sağlık müzesi olarak halkın ziyâretine açılmış bulunmaktadır. Manisa'da hâlen bir bayram havasında, halka Sultan Câmî'nin minârelerinden atılarak dağıtılan «Nevruz» veyâ «Mesir Macunu» ise bu bimarhânenin ilk başhekimisi tarafından 41 çeşit nebattan tertib edilerek her türlü bedenî ve akli zâfiyetlerde kullanılmış bir ilâçtır. İsimlerini tesbit edebildiğimiz bu bitkiler şunlardır :

Karanfil, yeni bahar, karabiber, zencefil, zulumba, krem-tartar, kişniş, havlıcan, kebabiye, hindistan cevizi, anason, hıyarşembe, sakız, zağrifan, darçın, üdül kahar, çöpüçini, hardal, eksir, çivit, meyanbalı tiryak, sarı helile, raziyene, kimyon, zerdeçal, darçın çiçeği, hindistan çiçeği, çörekotu, dâri fülful, ravend, limontozu, kakule, şamlı, vanilya, teke mercini tohumu, portakal kabuğu... Böylece toplattırdığı 41 çeşit maddenin usâresini şekerle karıştırarak elde ettiği mâcunu ile meşhur Merkez Musa Muslihiddin Efendi, İstanbul'da Topkapı surları dışında, bugün ismiyle anılan semtteki türbede medfun bulunmaktadır.

15 — *Süleymaniye Bimarhânesi* : Onuncu Osmanlı pâdişâhı Kânûni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'da 1555 senesinde Mimâr Sinan'a yaptırtılan Süleymaniye Külliyesinin bir parçası da Süleymaniye bimarhânesi'dir. Yanındaki tıp medresesi ile birlikte bir «fakülte - hastahâne» hüviyetindeki bu müessese, başlangıçta tam teşekküllü bir hastahâne olarak faâliyetle bulunmuş daha sonra İstanbul'un en büyük tımarhânesi vazifesini deruhte etmiştir. Kuruluşunda hastahânedeki biri sertabib ve maaşı 30 akçe olmak üzere 3 tabib ve 2 göz doktoru, birincisine 6, diğerine 3 akçe yevmiye tahsis edilmiştir. Ayrıca bi-

risinin yevmiyesi 6 diğerininki 3 akçe olmak üzere iki cerrah da vazifelendirilmiştir.

1567 senesinde yazılmış olan «Tabakatü'l Memâlik ve De-recetü'l Mesâlih» adlı eserden bu bimarhânenin çok geniş ve ferah olduğu, hastahâneye her çeşit hastanın kabul edildiği, fakir ve garib kimselerin yatırıldığı, hâzık tabiblerinin seher vakti vazifeye başlayarak hastahâne kapılarının açıldığı, hekimlerin öğlene kadar vazife gördükleri, ayaktan da hasta muâyene ettikleri yâni poliklinik yaptıkları, deliler için de ayrı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Dârüşşifânın müstakil hamamı ve mescidi yanı sıra her türlü ihtiyâca cevap verecek atölyeleri meselâ yatak tâmir-ciliği yapan kısmı dahî vardı. Arşivlerden anlaşıldığına göre XVII. asırda tıp medresesinin hâricinde hastahânedeki tıp şakirdleri (asistan doktorlar) bulunmakta ve 3 akçe yevmiye almakta idiler.

Tam teşekküllü bir hastahâne olarak kurulmuş olup zamanla münhasıran akıl hastalarına tahsis edilmiş olan Süleymaniye bimarhânesinin hekimleri çok meşhurdu. Şâirler bunları şöyle anlatmaktadır (Nişancı Târîhi'nden) :

*Etibbâ hizmet eyler binihâyet
Kamû fenninde kesbetmiş mahâret
Tutub nabzı olur mâlûm âraz
Hem ol âraz ile teşhîsi emraz
Nice sayrûlara sıhhat verirler
Mizâcına göre şerbet verirler...*

Dr. Ünver'in, İstanbul'un Vefâ semtinde Kilise Câmii karşısındaki mezarlıkta tesbît ettiği ve 1738 senesinde yazılmış olduğu anlaşılan bir mezar taşında şu satırlara rastlamaktayız :

*Mukim olup çü anka lânesinde
Süleymâniye bimarhânesinde
Lakap oldu ona hünkâr delisi
Veli olmuştu asrın delisi
Güzergâh-ı fenâdan geçti âhır
Kerâmâtı bilindi oldu zâhir
İşittim fevt-i târihini nâgâh
Bekâya Şeyh Ahmed göçtü âgâh...*

Bu mezar taşından, Süleymâniye bimarhânesinde, bir delinin 30 sene kaldığını, «Hünkâr Delisi» nâmını aldığını ve halkın telâkkisine göre veli itibar edildiğini öğreniyoruz.

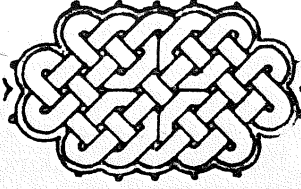
Arşivlerin tetkikinde ortaya çıkan bir takrîre göre, 1851 senesinde Süleymaniye bimarhânesine gelen akıl hastaları o kadar artmış ki, hizmetin aksamaması için muvakkat bir zaman için fazladan 4 hademenin alınması için emir yazılmıştır. Bu târihten 10 sene sonra, 1861 senesinde hastahâne bir yangın geçirmiş ve orada kalmakta ve tedâvi görmekte olan 50 akıl hastası buradan alınarak Toptaşı Bimarhânesine nakledilmiştir. Bu târihten sonra hastahâne, anbar gibi, vakfiyesinde mukayyed bulunmayan gâyeler için kullanılmıştır. Hâlen bu hastahânenin büyük bir kısmı askeri matbaa olarak kullanılmaktadır.

16 — *Haseki Sultan Dârüşşifâsı* : 1539 senesinde Mimâr Sinan tarafından, Kânûnî Sultan Süleyman'ın karısı Haseki Hürrem Sultan adına inşâ edilmiş olan bu hastahâne de tam teşekküllü bir hastahâne olarak faâliyet göstermiş, daha sonra sâdece kadınlara tahsis edilmiştir. Bugün dahi, İstanbul'da bulunduğu semte adını vermiş olan Haseki dârüşşifâsı, 1884 senesinde, bu sefer erkeklere tahsis edilerek «Haseki Mecânî'nin Müşâhede-hânesi» adıyla akıl hastalarının hizmetine girmiştir, 1910 senesinde burada 3 mütehassıs hekim bulunmakta ve Toptaşı bimarhânesinden gelip giden bir akıl doktorunun riyâsetinde, müşâhede-hâne hizmeti yürütölmekteydi. Daha sonra 1914 senesinde bu müşâhede-hânenin başına Dr. Mazhar Osman getirilmişti. Birinci Cihan Harbi senelerinde, 1916'da, Şişli'deki Fransız La Paix hastahânesine devletçe el konmasından sonra, Haseki'deki 250 akıl hastası boşaltılarak bir gece tranvaylarla Şişli'ye nakledilmiştir. Haseki dârüşşifâsı da bundan sonra tekrar tâmir ve tâdil edilerek tam teşekküllü bir hastahâne hüviyetine kavuşturulmuştur.

17 — *Toptaşı Bimarhânesi* : Bu bimarhâne, İstanbul'un Üsküdar semtinde Padişah III. Murad'ın annesi Nûr Bânû tarafından 1583 senesinde binâ edilmiştir. Normal, her türlü hastanın kabûl edildiği bir hastahânedir. Vakıfları çok zengin idi. 1858 senesinde Toptaşı bimarhânesi akıl hastalarının müşâhede-i için tahsis edilmiş ve buraya ilk başhekim olarak İtalyan asıllı bir hekim olan Monceri Efendi (Mongeri Père) başhekim

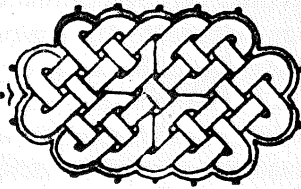
olarak tâyin edilmiştir. Türkiye’de modern psikiyatrinin  nc -leri olan Dr. Rařit Tahsin Bey, Dr. Avni Bey, Dr. Mazhar Osman Bey gibi hocalar bu müessesede yetiştiler. Yine Dr. İhsan şükrü (Aksel), Dr. Fahrettin Kerim (Gökay), Dr. Rasim (Adasal) Bey gibi bugünün büyük psikiyatrları, ilk asistanlık yıllarını bu bimarh nede geçirmişlerdir.

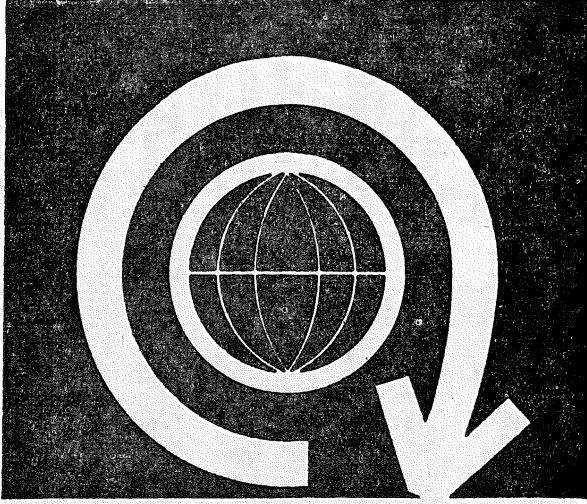
Cumhûriyet devrinde de akıl hastalarına hizmet etmiş bulunan bir hastahâne, 1927 senesinde Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastahânesi’nin fa liyeteye geçmesi üzerine terk edilmiş, harap bir vaziyette bir müddet depo olarak kullanılmış daha sonra da hapish neye çevrilmiştir.

ÜLKER BİSKÜVİLERİ FABRİKASI

*Milli kültürümüze hizmet
eden müesseselere yardım
etmekle iftihar duyur.*

Türkiyede ve bütün dünyada

İhracat ve ithalât işlemlerinizi,
döviz, mevduat ve kredi hesaplarınız
ve diğer bütün bankacılık işleriniz için
Akbank'ı tercih ediniz.

Akbank, bütün dünyadaki birinci sınıf muhabirleri
ile işbirliği yapmak suretiyle emrinizdedir.

AKBANK

(Kubbealtı : 2)

her şeyi ile özel

kalitesi, ambalajı,
mutfağınızdaki yeri ile...

SINANGİL UNLARI İLE YAPILAN HAMUR İŞLERİNİN DE
ÖZEL BİR TADI, ÖZEL BİR GÖRÜNTÜSÜ VARDIR.

SINANGİL UNLARI

Adres : Büyükdere Cad. Fargo Han 147/3
Zincirlikuyu - İstanbul
P.K. : 56 Levent - İstanbul
telefon : 66 84 50 (5 hat) - 66 33 52
telgraf : Muzafsın - Levent / İstanbul
teleks : 23652 Siho Tr - 23617 Trsm Tr.

Çevrenize bakın!

bir Ziraat Bankası Őubesi ile
mutlaka karŐılaŐırsınız.

ULU mekân
reklam
telef. 16357

AKTİDEZ
İPLİK BOYA ve HAVLU FABRİKALARI

HÜSEYİN KANALICI

SATIŞ: Köföncüler Çarşısı No. 14 Tel. 13 516

SATIŞ: Eski Bakırcılar Kapalı Çarşısı No. 54

BOYA FAB: Yunuseli Köyü Tel. 1. 40

HAVLU FAB: Cezaevi altı Nalbant Sokak No. 9

Tel. 14 991—26 165 BURSA

Millî Kültür ve İrfânımıza Hizmet Eden Müesseselere Şükranlarını Sunar.

(Kubbealtı : 5)

M.E.B.'lğı TEBLİĞLER DERGİSİ'nin
10 Kasım 1980 tarihli sayısında ilgililere tavsiye edildi.
Kitapçılarda satılmaz.
50 TL. Posta pulu karşılığında isteklilere postalanır.

İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİNE GİRİŞ

**İsim, Konu, Sınıflama Üzerine
Bir Deneme**

Yazan :

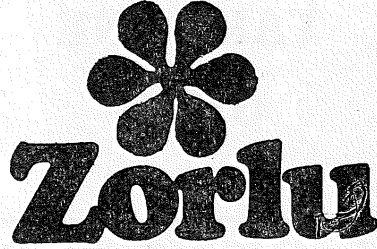
Dr. A. Vehbi ECER

Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü

Öğretim Üyesi

İsteme Adresi :
Dr. A. Vehbi ECER
P.K. 96 — KAYSERİ

(Kubbealtı : 6)

KUNDURA VE ÇANTA MAĞAZASI
MUSTAFA ZORLU

Beyoğlu, İstiklâl Caddesi No: 87-89 — İstanbul/Turkey
Telefon : 49 18 20